

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Освітня програма "Соціальна робота.
Управління соціальним закладом"
Спеціальність: 231 Соціальна робота

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня "магістр"

**«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВИХОВАНЦЯМИ СОЦІАЛЬНОГО
ГУРТОЖИТКУ СХИЛЬНИМИ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ»**

Митропан Ярослав Анатолійович

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Новгородський Руслан Григорович

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Конончук Антоніна Іванівна

канд. пед. наук,
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Останіна Ніна Степанівна

Допущено до захисту завідувач кафедри
доктор пед. наук,

проф. _____ Лісовець О.В.
" _____ " _____ 2020 р.

Ніжин - 2020

АНОТАЦІЯ

Митропан Я.А. Соціальна робота з вихованцями соціального гуртожитку схильними до девіантної поведінки: магістерська робота. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2020. 91 с.

У магістерській роботі проаналізовано проблему соціальної роботи з вихованцями соціального гуртожитку схильними до девіантної поведінки. Зокрема в роботі розкрито зміст основних понять «девіант», «девіантна поведінка». Робота містить аналіз психолого-педагогічної характеристики девіантна, причин виникнення девіантної поведінки, форми вияву девіантної поведінки. В роботі проведено дослідження виявлення різних форм девіантної у вихованців. Подано основні рекомендації соціальним педагогам щодо організації соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки серед вихованців соціального гуртожитку.

Ключові слова: девіант, девіантна поведінка, соціально-педагогічна профілактика, соціальний гуртожиток, вихованець соціального гуртожитку.

ANNOTATION

Metropan Yaroslav. Social work with students of the social dormitory prone to deviant behavior. NizhynGogolStateUniversity. 2020. 91 p.

The master's thesis analyzes the problem of social work with students of social dormitories prone to deviant behavior. In particular, the content of the basic concepts "deviant", "deviant behavior" is revealed in the work. The work contains an analysis of psychological and pedagogical characteristics of deviant, the causes of deviant behavior, forms of deviant behavior. The study of the detection of various forms of deviant in pets. The main recommendations to social pedagogues concerning the organization of social and pedagogical prevention of deviant behavior among pupils of a social hostel are given.

Key words: deviant, deviant behavior, socio-pedagogical prevention, social dormitory, pupil of social dormitory.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	8
1.1. Поняття девіантної поведінки в науковій літературі	8
1.2. Психолого-педагогічна характеристика девіанта	13
1.3. Причини та форми виявлення девіантної поведінки.....	19
1.4. Соціальна профілактика девіантної поведінки серед вихованців соціального гуртожитку як напрям соціальної роботи	26
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ВИХОВАНЦІВ СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ	34
2.1. Дослідження виявів девіацій у вихованців соціального гуртожитку.....	34
2.2. Результати дослідження виявлення девіацій.....	43
2.3. Обґрунтування програми корекції девіантної поведінки.....	51
2.4. Рекомендації соціальним педагогам щодо роботи з вихованцями соціального гуртожитку, що мають девіантну поведінку	57
Висновки до другого розділу	61
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	71

Вступ

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що на сьогодні значною мірою розкрито питання про сутність девіантної поведінки, проте залишається невизначеним критерій девіацій неповнолітніх у суспільстві.

На жаль, не існує такого суспільства, в якому б всі його члени вели себе у відповідності із загальними нормативними вимогами. Термін «девіація» (відхилення) означає поведінку індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, і в результаті чого ці норми ними порушуються.

Всьому світу, соціальному буттю й кожній людині властиво відхилятися від осі свого існування та розвитку. Причини цих відхилень лежать в особливостях взаємозв'язку людини й навколишнього світу, соціальним середовищем та звісно самим собою. Виникаючи на основі такої властивості, розмаїття у психофізичному, соціокультурному, духовно-моральному стані людей і їхній поведінці є умовою вдосконалення суспільства та його соціального розвитку. Відхилення в поведінці є природною умовою розвитку людини та життя всього суспільства. Інакше кажучи, девіантна поведінка була, є й буде. У цьому й полягає актуальність проблеми її вивчення. Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, набула в останні роки масового характеру, що поставило цю проблему в центр уваги соціологів, соціальних працівників, медиків, працівників правоохоронних органів тощо.

Проблему девіантної поведінки досліджували науковці різних галузей, що дає змогу виокремити біологічний (Ч.Ломброзо, У.Шелдон), психологічний (З.Фрейд, Е.Еріксон), соціологічний (Е.Дюркгейм, Р.Мертон), культурологічний (М.Селлін, М.Міллер) підходи при визначенні причин виникнення та поширення даного явища. Дослідженням проблеми девіантної поведінки займаються такі вітчизняні вчені, як: Ярьська Г.Л., вивчаючи механізми та причини формування девіантної поведінки, Дроздов А.Ю., досліджуючи вплив суспільства на агресивність поведінки молодого людини.

Сидорчук М. розглядає волонтерство, як форму профілактики девіантної поведінки та популяризацію здорового способу життя. Фергюсон К. розглядає трудотерапію як вторинну форму профілактичної роботи з молоддю, схильною до проявів девіантної поведінки, та розвитку нових соціально-позитивних аспектів соціалізації.

Отже, вище наведені факти про проблему, яка невід’ємна від життя кожного суспільства, вплинули на подальший вибір теми нашого дослідження: **«Соціальна робота з вихованцями соціального гуртожитку, схильними до девіантної поведінки».**

Об’єкт дослідження: девіантна поведінка вихованців соціального гуртожитку.

Предмет: зміст соціально-педагогічної профілактики з вихованцями соціального гуртожитку, які мають прояви девіантної поведінки.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати зміст соціальної профілактики та практично розробити рекомендації соціальним педагогам щодо використання основних форм соціальної профілактики девіантної поведінки з вихованцями соціального гуртожитку.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження.
2. Проаналізувати основні психолого-педагогічні характеристики девіанта у контексті впливу соціального гуртожитку.
3. Охарактеризувати причини виникнення та форми прояву девіантної поведінки.
4. Проведення дослідження наявності різних форм вияву девіантної поведінки у вихованців соціального гуртожитку.
5. Розробити програму корекції девіантної поведінки в умовах соціального гуртожитку.

Відповідно до поставлених завдань застосовано комплекс **методів дослідження:**

- *теоретичні*: аналіз, синтез, систематизація, порівняння, класифікація, узагальнення психолого-педагогічної, соціологічної літератури для з'ясування змісту базових понять дослідження;

- *емпіричні*: анкетування, констатувальний експеримент з метою вивчення різних форм вияву девіантної поведінки вихованців соціального гуртожитку;

- *статистичні* (кількісна та якісна обробка даних) для визначення статистичної значущості отриманих у ході дослідження результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі комунального закладу «Обласного соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Чернігівської обласної ради.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *уточнено* сутність понять девіація, девіантна поведінка, норма, аномія, соціально-педагогічна профілактика, делінквентна поведінка, адиктивна поведінка;

- *теоретично* обґрунтовано та експериментально досліджено особливості девіацій у вихованців соціального гуртожитку.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що результати проведеного дослідження та розроблені методичні рекомендації можуть бути використані в практичній діяльності соціальних працівників різних типів навчальних закладів, зокрема у роботі соціальних гуртожитків, у позашкільних навчальних закладах та у процесі фахової підготовки студентів спеціальності соціальна робота у закладах вищої освіти.

Апробація результатів дослідження.

- Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Модернізація професійної підготовки менеджерів». Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. 21 жовтня 2020 року. Тема виступу: «Соціальна робота з підлітками девіантної поведінки в умовах соціального гуртожитку».

У публікаціях:

1. Особливості девіантної поведінки підлітків. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 148.
2. Особливості соціальної роботи з підлітками девіантної поведінки в умовах соціального гуртожитку. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції для молодих науковців «Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення» Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 54.
3. Соціальна робота з підлітками девіантної поведінки в умовах соціального гуртожитку. Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Модернізація професійної підготовки менеджерів». Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2020.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 92 сторінки, з них 63 сторінки – основного тексту. Список використаної літератури нараховує джерела.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІКНИ

1.1. Поняття девіантної поведінки в науковій літературі

У сучасних наукових джерелах існують різноманітні тлумачення поняття «девіантна поведінка». Так, В.Іванов пояснює відхилення в моральному розвитку як початкову стадію процесу асоціального формування особистості [23, с. 47]. В.Попов вводить узагальнене поняття соціального відхилення як такого вияву діяльності, способу життя і поведінки індивіда, що суперечить соціальній нормативності [48].

З. Раєвська намагалася більш чітко визначити поняття «відхилення в поведінці» з позиції психолого-педагогічних знань, називаючи таку поведінку девіантною, тобто такою, яка не відповідає моральним нормам. Вона вважає, що девіантна поведінка відрізняється від кримінальної тим, що не передбачає порушення норм права, а від аномальної тим, що вона властива психічно здоровим дітям. Найбільш типовими виявами цієї поведінки є: відсутність позитивних інтересів, негативізм, недисциплінованість, конфліктність, агресивність тощо [55, с. 8]. А.Печенюк розглядає девіантну поведінку як таку, що суперечить загальноприйнятим нормам і у своїх крайніх формах вияву має характер правопорушень, які не підлягають кримінальному покаранню. До певних стереотипів девіантної поведінки автор відносить такі форми: систематичне ухиляння від навчання, втечі з дому і бродяжництво, адиктивну та агресивну поведінку [47, с.10].

Соціологи кінця XIX – початку XX ст. (Ж. Кетле, Е. Дюркгейм, М. Вебер, та ін.) встановили зв'язок між девіантною поведінкою та соціальними умовами існування людей. Французький соціолог Е. Дюркгейм вперше розгорнуто розтлумачив девіацію, вказавши, що основною причиною її є аномія (буквально, «відсутність регуляції», «безнормність»). По суті аномія – це стан дезорганізації суспільства, в якому цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або стають хиткими та суперечливими [7, с. 45].

У перекладі з латинської «девіація» означає відхилення. Девіантна поведінка – поведінка, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів [7, с. 43].

Більш широке поняття девіації розкрив Г.А. Аванесов: «Під девіантною поведінкою слід розуміти дію, яка не відповідає заданим суспільством норм і типів», тобто йде мова про порушення будь-яких соціальних норм. Відхилення можуть виражатися в сфері індивідуальної поведінки, вони представляють собою дії конкретної людини, які забороняються суспільними нормами. Разом з тим в кожному суспільстві велика різноманітність «девіантних» субкультур, норми яких засуджуються в суспільстві. Такі відхилення визначаються як групові.

Соціолог Нейл Джозеф Смелзер, говорить про те, що девіація дуже важко піддається визначенню, що пов'язано з невизначеністю і різноманітністю поведінкових очікувань. Девіація веде за собою ізоляцію, корекцію, лікування та інші покарання. Він виділяє три основних компоненти девіацій:

- людина, якій притаманна індивідуальна поведінка;
- норма або очікування, що є критерієм поведінки як девіантної;
- інша група людей, які реагують на дану поведінку.

Основні види девіантної поведінки за Р. Мертоном – це конформізм, інноваційність, ритуалізм, ескейпізм (ретритизм), радикалізм. Конформізм – це прийняття цілей суспільства і способів їх досягнення. Інноваційність проявляється у визнанні особистістю цілей суспільства, але реалізувати їх вона намагається новими, нетрадиційними засобами; під ритуалізмом розуміють невизнання суспільних цінностей, однак дії згідно із суспільними уявленнями про допустимі засоби досягнення цілей; ескейпізм (ретритизм) – відхід, втеча людини від соціальної дійсності, коли не визнаються ні цілі, ні засоби їх досягнення (анархія, наркоманія, бродяжництво та ін.); бунт, заколот – відкидаються суспільні цінності, цілі та засоби їх реалізації,

людина активно їм протидіє, прагне замінити їх новими (тероризм, радикалізм та ін.).

У контексті аналізу девіантної поведінки актуальності набуває проблема саморегуляції особистості, психологічні чинники її порушень. Аби пояснити проблему девіантності з контексту психології, корисно проаналізувати концепцію необхідності девіантів для суспільства (Е. Еріксон); теорію деструктивності соціального конфлікту як однієї з форм девіантної поведінки (Д. Кретч, Р. Кратчфілд); теорію диференційованого зв'язку (Е. Сазерленд), центральна теза якої: особистість засуджується тільки тоді, коли установка, що сприяє порушенню закону, переважає над установкою негативної оцінки подібних дій.

Таким чином, під девіантною поведінкою слід розглядати:

- дію, яка не відповідає існуючим офіційно або встановленим заочно(теоретично) соціальним нормам, тобто стандартним шаблонам;
- соціальне явище, яке виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим соціальним нормам.

Низхідним поняття відхилення є поняття «норми». Соціальна норма визначається історично сформованими в конкретному суспільстві міри, допустимої поведінки, діяльності людей, соціальних груп або ж організацій. На відміну від природніх норм фізичних та біологічних процесів, соціальні норми формуються як результат адекватного або викривленого відображення у свідомості і діях людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства. Тому вони або відповідають загальним нормам або відхиляються від них. Іноді відхилення для суспільства можуть мати різні наслідки. В позитивному ключі вони слугують засобом для прогресивного розвитку системи, підвищення рівня організованості, подолання консервативних стандартів поведінки. А негативні виражаються в дисфункціональності, дизорганізованості системи, яка підриває основу всього суспільства. Це соціальна патологія: злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцидальна поведінка і т.д.

Формування різних форм девіантної поведінки закономірно пов'язане з економічними, соціальними, демографічними, культурними і іншими факторами. При цьому є взаємозв'язки між позитивними і негативними відхиленнями. Підвищення соціальної активності може проявлятися або в соціальній творчості, або в антисоціальній діяльності, або не реалізувавши себе ні в першому ні в другому варіанті, в алкоголізмі, наркотиках, а іноді навіть в суїциді.

Серед різних теорій і концепцій девіантної поведінки важливе місце займає психоаналітична, яка була розроблена Зігмундом Фрейдом[64, с.178].

В роботах його наступників (Адлер, Фромм і т.д.) генезис злочинності, розглядається разом з неврозами, психостенією, сексуальними розладами, різними фобіями. Послідовники Фрейда включають нервово-психічні відхилення і соціальну девіацію, приділяють увагу природі агресивності, роблячи акцент на тому, що в природі агресії лежать деякі нереалізовані вроджені неусвідомлені потяги. В якості таких потягів Фрейд розглядав лібідо, Адлер – потяг до влади, самоствердження, Фромм – потяг до страждань, смерті. Проблема агресивності, тривожності зацікавлює не лише психоаналітиків. Вивченню даної проблематики присвячували свої роботи Бандура, Басс, Курбатов.

Звісно біологічні фактори мають свій вплив на розвиток і формування поведінки, але на даний момент часу не доведено прямий зв'язок між біологічними аспектами та формуванням девіантної поведінки генетичною обумовленістю людини. Важливішою є закономірність формування девіантної поведінки, обумовленої соціальними детермінантами. Так, в свою чергу, люди деяких національностей, мігранти часто займають занижені соціальні ролі і мають низьку самооцінку на основі соціальних або національних стереотипів, що, в свою чергу, може призвести до формування поведінки з різними типами відхилення.

В психоаналітичних концепціях основний акцент спрямовується на свідоме і безсвідоме, яке в людині знаходиться в конфлікті, викликаному

подавленням сексуальних потягів, що в наслідку формує характер та особистість індивіда. Але ми бачимо, що тут мала роль відведена саме соціальному чиннику, тому в соціологів така аргументація викликає малу зацікавленість.

Соціальне научіння проявляється в девіантній поведінці, обумовленій впливом групи на особистість. Так, особи, які знаходяться в тісному контакті із злочинним світом, піддаються його впливу і формуються нормами «такого» суспільства. Ми можемо зробити припущення, що особистість буде звертати увагу на ті групи, тенденція поведінки яких відповідає особистісним поняттям норми поведінки. Вплив певних соціальних груп може стати суттєвим фактором виникнення або запобігання різних форм девіантної поведінки.

В марксистських теоріях поведінка, яка відхилялася від норми, пояснювалась специфікою відносин у суспільстві. В теорії обґрунтовувалось, що виникнення злочинної поведінки мало підґрунтя проживання в капіталістичній країні.

С. Л. Рубінштейн говорив, що внутрішній психологічний зміст поведінки формується в умовах певної ситуації, особливо важливої для особистості, переходить у відносно стійкі якості особистості, а вони, в свою чергу, відображаються в її поведінкових реакціях.

Можна виділити різноманітність взаємозалежних факторів, які обумовлюють генезис асоціальної, девіантної поведінки:

- індивідуальний, діє на рівні психо-біологічних чинників асоціальної поведінки;
- психологічний (особливості взаємодії з найближчим оточенням, тобто з сім'єю, школою, на вулиці);
- особистісний, який виявляється в соціально активному вибіркового відношенні індивіда до різних соціальних груп та середовища;
- соціальний (соціально-культурні та економічні умови);

-соціально-педагогічний, який виявляється в дефектах сімейного та шкільного виховання.

1.2. Психолого-педагогічна характеристика девіанта

Підлітковий вік охоплює період від дванадцяти до п'ятнадцяти років у дівчаток і від тринадцяти до шістнадцяти у хлопчиків. Також він називається середній шкільний вік, який припадає на п'ятий-шостий клас. Цей вік є найважливішим та найбільш важчим у вихованні і розвитку підлітка. Раніше даному етапу життя людини приділяли не так багато уваги, як у нинішній час.

Як правило, цей вік характеризується як критичний, найбільш переломний, одним з найбільш важливих факторів якого є статеве дозрівання. Л. С. Виготський писав про три точки дозрівання, а саме: органічне, статеве та соціальне. У людини з еволюцією суспільства точки статевого і соціального дозрівання співпадають у часі, це спостерігається при переході індивіда на новий ступінь розвитку в рамках тієї чи іншої соціальної групи, а органічне дозрівання наступало через декілька років. У сучасної дитини ці лінії розвитку відмінні. Спочатку статеве дозрівання, потім органічне і вже потім соціальне. Даний фактор і обумовив явище підліткового віку.

Л.С.Виготський підходив до підліткового періоду як до історичного утворення. Він вважав, що особливості і період протікання підліткового віку помітно коливаються в залежності від рівня розвитку соціуму, в якому знаходиться підліток. Підлітковий вік – це нестійкий і перемінний період, який при несприятливих умовах «має тенденцію скорочуватися, складаючи майже непомітну лінію між закінченням статевого дозрівання і настанням остаточної зрілості». В 20-30х роках був зібраний і проаналізований великий фактичний матеріал в різних соціальних прошарків та груп, у підлітків різної національності та у безпритульних. Л. С. Виготський прийшов до висновку про те, що в підлітковому віці структура вікових потреб та інтересів

обумовлюється в основному соціально-класовою належністю підлітка до тієї чи іншої групи. Вчений писав: «Ніколи вплив соціального середовища на розвиток мислення не має такого великого значення, як в період підліткового віку». Характерним для підлітків є загальне розширення та поглиблення пізнавальних інтересів, які виходять за рамки шкільних програм. У них розвивається інтерес до читання наукової літератури, художньої та популярної. У хлопчиків розвивається інтерес до техніки, технічного майстерства. Все більше і більше місця займає фантастика, книги про подорожі і т.д.. Великий інтерес у підлітків до спорту, особливо до футболу. Спортивні ігри спокушають їх своєю динамікою, можливістю проявити свою фізичну силу, ініціативність, вольові якості характеру. Спостерігається надмірна зацікавленість підлітками телевізорів та кіно.

Підлітковий вік за Е.Шпрангером, – це вік залучення до культури, коли сам по собі психічний розвиток розглядається з позиції «вростання» індивідуальної психіки в об'єктивний і нормативний дух епохи. В своїх роботах він, обговорюючи питання про те, чи завжди підлітковий вік є періодом «бурі і натиску», описує три типи розвитку перехідного віку.

Перший тип характеризується кризисною течією, коли перехідний вік переживається як друге народження, після якого виникає нове «Я». Другий тип розвитку - повільний, поступовий ріст, коли підліток пристосовується до дорослого життя без глибоких і серйозних здвигів в особистості. Третій тип являє собою процес розвитку, коли підліток активно формує і виховує себе, за допомогою вольових процесів перемагає внутрішню тривогу. Він характерний для людей з високим рівнем самоконтролю і дисципліни. До головних новоутворень даного вікового періоду відноситься відкрите «Я», виникнення рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності. Таким чином, Шпрангер поклав початок систематичному дослідженню ціннісних орієнтацій та світогляду підлітків. Він намагався зрозуміти одне з найглибших переживань в житті людини – кохання і його прояви в підлітковому і юнацькому віці.

На відміну від представників теорії рекапітуляції і культурно-історичної парадигми Вільяма Стерна, акцентував увагу на глибинних механізмах розвитку особистості, розглядаючи підлітковий вік як один з найважливіших етапів формування особистості.

Проблема соціальної адаптації й дезадаптації підлітків – труднощі у засвоєнні та пристосуванні до норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини.

У психології розвиток особистості, а також відхилення, що виникають в процесі розвитку, аналізують в основному через особливості дитячо-батьківських відносин. Емоційна взаємодія між батьками та дитиною неабияк впливають на формування особистості, її установок, моделей поведінки. Психологи Е. Еріксон та А. Адлер вважають соціальний аспект основним у розвитку особистості, підтверджуючи це величезним впливом сімейних відносин на формування поведінки, що відхиляється в дітей та підлітків. За Еріксоном, якщо дитина на ранніх стадіях свого розвитку не отримує належної материнської турботи, пригнічується її прагнення до самостійності та ініціативи, відсутнє заохочення з боку батьків – це може призвести до порушення поведінки. А. Адлер вважав, що, крім органічної неповноцінності та виникнення комплексу неповноцінності, детермінує також розпещеність або відторгнення дитини батьками, що призводить до пониження самооцінки та порушення розвитку соціального інтересу. При соціальній занедбаності поряд із асоціальною поведінкою різко деформується система ціннісно-нормативних уявлень, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, формується негативне ставлення до праці, установка і прагнення до нетрудових доходів і «красивого життя» за рахунок сумнівних і незаконних засобів до існування. Однак, як серед неповнолітніх, так і серед дорослих злочинців, кількість осіб з чітко сформованою антигромадською системою цінностей і негативними ціннісно-нормативними уявленнями досить незначна. Велика частина людей з поведінкою, що відхиляється від

прийнятої в суспільстві, зберігає уявлення про загальнолюдські цінності і норми моралі, проте через різні причини не може керуватися ними у своїй поведінці або виправдовує себе і свої соціальні відхилення різними захисними мотиваціями.

Криза підліткового віку

Криза - це стан душевного розладу, який викликаний довгим періодом незадоволення людиною самого себе і своїми взаємовідносинами з оточуючим світом. Криза займає найбільш фундаментальні і життєво значимі цінності і потреби особистості, стає домінантним в особистісному житті людини і супроводжується сильними емоційними переживаннями та станами.

Криза порушує звичайний хід подій життя людини, іноді навіть робить неможливою звичайну життєдіяльність людини, потребує від людини переосмислення свого життя, своїх цілей, своїх потреб та відносин з оточуючими. Успішне подолання кризи є життєво значимою задачею для людини, а результатом рішення життєвої кризи часто супроводжується створенням новоутворень.

Підлітковий вік – важкий період статевого дозрівання і психологічного дорослішання дитини. В самосвідомості виникають значимі зміни: з'являється відчуття дорослішання, відчуття себе дорослою людиною. Виникає бажання якщо і не бути, але хоча б вважати себе дорослим. Відстоювати свої права, підліток відгороджує різні сфери свого життя від контролю батьків і часто йде на конфліктні ситуації з ними. В цей період підлітки намагаються збільшити кількість соціальних зв'язків з однолітками. Провідною діяльністю в цей період стає інтимно-особистісне спілкування.

Основною діяльністю підлітка є учбова, в ході якої дитина не тільки освоює навички і прийоми отриманих знань, але і збагачується новими сенсами, мотивами і потребами, оволодіває навичками соціальних взаємовідносин.

Шкільний онтогенез охоплює багато вікових періодів: молодший шкільний вік – 7-10 років; молодший підлітковий – 11-13 років; старший підлітковий – 14-15 років; юнацький вік – 16-18 років. Кожен з цих періодів розвитку характеризується своїми особливостями.

Одним з найважливіших періодів шкільного онтогенезу є саме підлітковий вік, який називають ще перехідним, так як він характеризується переходом від дитинства до юності, до зрілості. Підлітковий вік – період нерівномірного росту і розвитку організму, коли йде інтенсивний ріст тіла, удосконалюється мускульний апарат, іде прогрес зміцнення скелету. Невідповідність, нерівномірність розвитку серця і судів, а також посилена діяльність залоз внутрішньої секреції часто приводять до різних розладів кровообігу, підвищення кров'яного тиску, напруги серцевої діяльності у підлітків, а також до підвищення їхньої збудливості, що може виражатися у проявах різних типів агресії, швидкої втомлюваності, запамороченні і т.д. Нервова система підлітка ще не може витримати сильні або довготривалі подразники і під впливом часто переходять в стан збудження і навпаки.

Центральним фактором фізичного розвитку підлітка є статеве дозрівання, яке має вплив на роботу внутрішніх органів. З'являється статевий потяг і пов'язані з ним нові переживання. Особливості фізичного розвитку у підлітковому віці становлять найважливішу роль в цей період правильного режиму життя, в основному режими праці, відпочинку, сну, харчування і всіх інших етапів та сторін життя.

Характерна риса психічного розвитку в тому що вона носить прогресивний і разом з тим суперечливий гетерохромний характер протягом всього шкільного періоду. Психофізіологічний функціональний розвиток є в цей час одним із основних напрямків психічної еволюції.

У підлітків розвиваються навички наукового мислення, завдяки яким вони переосмислюють минуле, теперішнє і майбутнє. Схильність до теорії стають, в прямому сенсі, віковою особливістю. Створюються власні теорії філософії, формули щастя. Особливість юнацької психіки, пов'язана з

формально – операційним мисленням, змінами відношення категорій можливості і дійсності. Засвоєння логічного мислення породжує інтелектуальне експериментування, своєрідну гру в поняття, формули і т.д. Звідси і своєрідний егоцентризм юнацького мислення, асиміляція всього оточуючого світу в свої універсальні теорії, юнак, по словам Піаже, веде себе так як би світ повинен був підкорятися своїм системам, а не системам дійсності.

Криза підліткового віку пов'язана з новоутвореннями, серед яких центральне місце займають «відчуття дорослості» і виникнення нового рівня самосвідомості.

Характерологічна особливість 10-15 літньої дитини проявляється в загостренні потреби ствердитися в суспільстві, домогтися від дорослих признання свої прав і можливостей. На першій стадії для дітей специфічне прагнення отримати признання їх дорослішання. У інших дітей потяг до дорослішання заключається в жазі отримати признання їх нових можливостей, по-третє, – в бажанні брати участь в різних справах порівняно з дорослими.

Переоцінкою своїх можливостей визначається прагненням підлітків до відомої незалежності і самостійності, неприємної самозакоханості і образливості. Підвищення критичності по відношенню до дорослих, гостра реакція на спроби оточуючих принизити їх гідність, принизити їх дорослість, недооцінка їхньої правової можливості є причина частих конфліктів у підлітковому віці.

Орієнтація на спілкування із однолітками найчастіше проявляється в страху бути відкинутими ними. Емоційне благополуччя підлітка все більше і більше починає залежати від того місця, яке він займає в колективі, починає визначатися перш за все відношенням і оцінкою товаришами.

Інтенсивно формуються моральні поняття, принципи, якими підлітки починають керуватися у своїй поведінці. Найчастіше у них формується

система свої власних потреб і норм, які не співпадають з потребами дорослих.

Одним з найважливіших моментів у становленні особистості є розвиток самосвідомості, самооцінки, у підлітків виникає інтерес до себе, в якості своєї особистості, потребі порівнювати себе з іншими, оцінювати себе, розібратися у своїх відчуттях та переживаннях.

Самооцінка формується під впливом оцінки людей які їх оточують, порівнюючи себе з іншими, важливу роль в її формуванні грає успішність діяльності.

Перехідний критичний період завершається виникненням особливого особистісної освіти, яке можна назвати терміном «самовизначення», яке характеризується усвідомленням себе в якості члена суспільства і свого призначенням в житті.

1.3. Причини та форми виявлення девіантної поведінки

М. Каплан починав вивчення девіантної поведінки з проблеми самооцінки. Оскільки кожна людина прагне до позитивного «Я», занижена самооцінка переживається як негативний стан, а прийняття себе асоціюється як звільнення від травмуючих переживань. Тому людей, які намагаються прийняти себе, завжди більше, ніж тих, які прагнуть до самознищення.

Заниження самооцінки у підлітковому віці пов'язане з усіма видами девіантної поведінки – брехнею, злочинністю, алкоголізмом, вживанням наркотиків і т.д.

Занижена самооцінка розвиває антинормативну поведінку: беручи участь в антисоціальних групах, підліток намагається тим самим підвищити свій психологічний статус у однолітків, знайти такі способи самоствердження які у нього були відсутні в школі або вдома.

Потреба в самоповазі у підлітків особливо сильна, оскільки вона не задовольняється соціально бажаними способами, то вони починають знаходити її в девіантних формах поведінки.

Девіантна поведінка спочатку завжди буває немотивована. Підлітки часто хочуть відповідати вимогам суспільства, але з якихось причин (матеріальні причини, конституційні та подолання труднощів) вони не можуть цього зробити. Це відображається в їхній самосвідомості і підштовхує на пошуки в інших напрямках.

Важливим фактором такого розвитку є однолітки з девіантною поведінкою. Наявність девіантної групи:

а) полегшує вчиненню девіантних дій, якщо особистість до них внутрішньо готова;

б) забезпечує психологічну підтримку і заохочення на участь в таких діях;

в) зменшує ефективність особистісних «Я», соціальних контролюючих механізмів, які б могли зменшити ризик виникнення девіацій.

Серед причин девіантної поведінки виокремлюють [45]:

– соціально-економічні (погіршення життєвого рівня населення, обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку, доступність неповнолітніх до тютюну та алкоголю, безробіття, неконтрольована реклама психоактивних речовин);

– соціально-педагогічні (завищені вимоги батьків до дитини; криза інституту сім'ї; виховання в неповній сім'ї; ворожість та конфлікти між батьками, батьками та дітьми; відчуженість підлітка від школи та сім'ї; низький статус підлітка у класному колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді);

– соціально-культурні (погіршення морально-етичного рівня населення; негативний вплив засобів масової інформації; поширення кримінальності; домінування серед молоді культу сили);

– біологічні (генетичні – порушення у розумовому розвитку, дефекти слуху та зору, тілесні вади, порушення нервової системи тощо; психофізіологічні, що активізуються внаслідок специфічної дії на організм

дитини особливих психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, порушень екологічного балансу у регіоні проживання дитини тощо);

– психологічні (прагнення бути незалежним від дорослих; бажання бути визнаним в групі однолітків; прагнення до самоствердження; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; підвищена тривожність, низька самооцінка; акцентуації характеру, психопатії; психологічні синдроми; негативні риси характеру);

– фізіологічні (дефекти мовлення, зовнішня непривабливість, недоліки конституційної будови тіла тощо).

Існує ще одна класифікація причин виникнення девіантної поведінки: спадковість, соціальне оточення, навчіння, виховання, соціальну активність людини. Далі ми розберемо кожен з видів даних факторів.

Особливості сім'ї. Існують різні точки зору на те, в яких саме сім'ях ростуть діти з девіантною поведінкою. Л.С. Алексеева виділила такі види сімей: аморальна, конфліктна, педагогічно-некомпетентна та асоціальна; Г.П. Бочкарева додала до класифікації сім'ю з неблагополучною емоційною сферою, де батьки не тільки байдужі але й грубі, подавляють волю дітей. Система покарань та заохочень, які практикуються в сім'ї, – фактор, що впливає на розвиток девіантної поведінки підлітка. Тут потрібна обережність, обачність, знання міри. Надмірна любові жорстокість батьків однаково небезпечні у процесі виховання дитини. Причини, які викликають сімейну неблагополучність, поділяються на соціально-політичні, соціально-економічні, медико-психологічні та психолого-педагогічні.

Соціально-економічні причини – це кризові явища в економічній сфері сім'ї, порушення трудового статуту сім'ї, голод, безробіття, епідемії та різні еміграційні процеси. Соціально-політичні причини пов'язані із загальним порушенням інституту сім'ї: розлучення та сім'ї, в яких один опікун. Медико-психологічні причини обумовлені психологічною, генетичною, фізичною і паталогіями. Психологічно-педагогічні причини пов'язані з внутрішньо-сімейними відносинами та вихованням. Нерідко батьки самі

відсторонюються від дітей, не виконують своїх виховних функцій. Черезмірна опіка батьків та страх заражають дітей таким же тривожним настроєм і призводять до розладів нервової системи.

Таким чином, у сумі різних факторів і причин виникає сімейна неблагополучність, яка викликає порушення в міжособистісних відносинах. Іншими словами, паготенним фактором виступає сімейний психологічний клімат, а не склад сім'ї та рівень її матеріального благополуччя.

Школа – інститут соціалізації підростаючого покоління, де особистість формується. **Психологічні причини:** впевненість в собі, фізичних і розумових недоліках дитини, її успіхи та поразки, мотивація, стабільність сімейного осередку.

Соціальні причини. Бідність відображає різницю в цінностях, прийнятих в сім'ї, заважає розвивати інтелектуальні можливості дітей.

Педагогічні причини. А. С. Макаренко відмітив, що головною задачею педагога чи вихователя є організація дитячого колективу, створення близьких та далеких перспектив колективного розвитку, забезпечення психологічного комфорту всім дітям і особливо важковиховуваним, адже неблагополучний клімат в шкільному колективі може бути причиною девіантної поведінки.

Суб'єктивні причини. Кожен віковий етап розвитку дитини характеризується кількісно вимірюваними змінами у свідомості та поведінці учнів, які призводять до якісних змін в психіці. Психічний розвиток дитини проходить суперечливо. Несприятливо впливає на підлітка переоцінка або недооцінка його характерологічних якостей. Так, деякі батьки схильні пояснювати надмірну примхливість своїх дітей їх нервовістю. Це впливає на формування відчуття всездозволеності. Нерідко вони прямо заявляють вчителям і своїм однокласникам: «Не чіпайте мене, я - знервований!»

Говорячи про дітей та підлітків, відхилення від норми умовно можна поділити на чотири групи: фізичні (пов'язані зі здоров'ям дитини, що виявляються медичними показниками); психічні (пов'язані із розумовим

розвитком дитини, її психічними недоліками – затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, олігофренією тощо); педагогічні (характеризуються відставанням від навчально-виховних стандартів, наприклад, діти, що не отримали загальної середньої освіти); соціальні (пов'язані з поняттям соціальної норми – універсальної чи часткової; наприклад, діти-сироти, важковиховувані тощо) [56, с. 149]. Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших суспільних норм, девіантна поведінка може проявлятися в різних видах. До них, як правило, відносять делінквенту, адиктивну та психопатологічну поведінку.

Делінквентна поведінка підлітків характеризується як комплекс асоціальних вчинків, що має стійкі негативні соціокультурні характеристики, які порушують правові норми, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності внаслідок двох причин: дитина не досягла віку, передбаченого законодавством для притягнення її до кримінальної відповідальності або якщо небезпека вчиненого злочину визначається як обмежена.

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану через вживання різноманітних хімічних речовин, постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Внаслідок такої поведінки людина існує у своєрідному «віртуальному світі». Проте вона не тільки не вирішує свої проблеми, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує [56, с.142].

Психопатологічна поведінка базується на психопатологічних симптомах і синдромах, які є проявами певних психічних розладів та захворювань. Найчастіше виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну (хибна впевненість у наявності фізичних недоліків), гебоїдну (надмірне прагнення до самоствердження), дромоманію (прагнення до бродяжництва та подорожування) та паталогічну сором'язливість [8, с.26].

Формами виявлення девіацій є:

- **Наркоманія і токсиманія.** Наркоманія - це захворювання, що характеризується фізичною чи психологічною залежністю від наркотиків, яка поступово може призвести до фізичного і психічного виснаження організму. У наркоманії існують соціальні причини та наслідки. Для злочинців це може бути найлегшим способом добування грошей; в стані «ломки» наркоман здатний здійснити будь-який злочин. Наркоманія накладає свій відбиток на майбутнє потомство, діти можуть народжуватися з серйозними фізичними і психічними відхиленнями, що в свою чергу веде до розпаду сім'ї. Наркоман по мірі розвитку хвороби деградує як особистість, залежність від наркотиків змушує його звершувати аморальні проступки[41].

Токсикоманія. Захворювання, що викликане споживанням різних токсичних речовин, таблеток транквілізаторів, кофеїну, вдиханням різних ароматичних речовин побутової хімії.

- **Пияцтво та алкоголізм.** Між цими поняттями існує відмінність. Для алкоголізму характерний патологічний потяг до спиртного і в подальшому соціально-моральна деградація особистості. Пияцтво – це безнормове вживання алкоголю, являє загрозу здоров'ю особистості та соціальній адаптації [16, с. 64].

Важкість ситуації полягає в тому, що якщо до наркотиків підлітки в більшості випадків пристосовуються через друзів і знайомих, то приклад вживання алкоголю підростаюче покоління може наслідувати від членів сім'ї, які також можуть являтися прямими постачальниками алкоголю для підлітків. Характер, спадковість, індивідуальні якості особистості, особливості навколишнього середовища, низький рівень матеріального благополуччя та освіченості – фактори, що впливають на формування алкоголізму.

Наступною причиною формування пияцтва у підлітків може стати посилена потреба стати дорослішим, адже деякі вважають, що вживання алкоголю – це так званий символ самостійності, мужності, засіб

самоствердження. Ще одною причиною появи підліткового алкоголізму виступає приклад однолітків. У дітей підліткового віку з неблагополучних сімей, як правило, культура спілкування не розвинена. Відсутність душевної близькості з батьками, некомунікабельність, призводить до «вуличної» компанії, в якій обов'язковим елементом спілкування є вживання алкоголю.

- **Проституція.** Термін «проституція» походить від латинського слова – осквернення, збещення.

В чому заключається небезпека проституції? По-перше, проституція – це форма соціального паразитизма, яка виражається у відхиленні від суспільно корисної справи. Проституція сприяє розповсюдженню венеричних захворювань та СНІДу. Такі жінки не можуть народити здорових дітей. Особливо небезпечним є втягнення в проституцію неповнолітніх. В наш час держава відтворює умови, які сприяють девіантній поведінці, у держави немає моральних основ для введення карної відповідальності за проституцію.

Ліквідація проституції неможлива, так як сексуальні потреби – найперша людська потреба. Мова йде не про викоренення проблеми, а про її цивілізовану регуляцію. Факторами, які стримують проституцію, можуть стати підвищення життєвого рівня населення, реалізація програми статевого виховання, згладжування соціальної нерівності, введення карної відповідальності за діяльність сутенерів та всіх, хто паразитує на проституції.

- **Суїцидальна поведінка.** Суїцид – це свідоме позбавлення себе життя або спроба до самогубства. Суїцидальна поведінка – саморуйнуюча поведінка, до якої можна віднести і такі форми девіантної поведінки, як вживання алкоголю, вживання наркотиків, управління транспортом в алкогольному сп'янінні, свідома участь в бійках. Суїцидальна поведінка у підлітків часто пояснюється відсутністю життєвого досвіду і невмінням ставити життєві орієнтири. Окрім загальних причин, є й індивідуальні. Серед молоді найбільш розповсюдженими є: відчуття власної гідності, перевтома,

знищення механізмів психологічного захисту через алкоголізм, вживання наркотичних речовин, в стані фрустрації або афекту[46, с. 69].

- **Правопорушення.** Однією з форм антисоціальної поведінки, яка направлена супротив інтересів суспільства, є правопорушення. Всі правопорушення поділяються на злочини та проступки.

Злочин – протиправна, карна суспільством небезпечна дія, яка посягає на суспільні відносини і приносить йому шкоду.

Проступок - також протиправна дія, але яка не являє для суспільства таку тяжку загрозу, як злочин. Проступки регулюються адміністративними, громадянськими, трудовими і іншими правами.

У підлітків та юнаків віком 14-18 років наявна корисна та насильницька мотивація правопорушної поведінки. Корисливі звершуються від цікавості, немотивованої агресії і т. д. Підлітковими правопорушеннями можна вважати викрадення автомобілів, викрадення різних предметів молодіжної моди. Насильницькі правопорушення викликані потребами в самоствердженні, недоліками виховання, стадним інстинктом, жорстокістю.

Порушення поведінки дітей і підлітків, їх соціальна дезадаптація – проблема, актуальність якої має чітко виражену тенденцію зросту. Відхилення від загальноприйнятих соціальних і моральних форм поведінки дітей і підлітків ставлять серйозні задачі перед сім'єю, шкільними закладами і суспільством в цілому.

1.4. Соціальна профілактика девіантної поведінки серед вихованців соціального гуртожитку як напрям соціальної роботи

Девіантна поведінка через поширеність серед молоді та підлітків, формуючись ще в період соціалізації, стає формою взаємодії у майбутньому, виступаючи як система вчинків, що суперечать прийнятим нормам та правилам. Суспільство формує різні способи боротьби з такого роду поведінкою. Важливим завданням з точки зору соціальної роботи є не з'ясування загальних причин соціальних конфліктів і глобальна критика

суспільного устрою, а з'ясування конкретних умов, в яких ймовірно формування і прояв моделей девіантної поведінки.

Питання пошуку форм, методів та технологій роботи щодо профілактики та подолання девіантної поведінки дітей та молоді є особливо гострим на сучасному етапі розвитку суспільства. Профілактична та реабілітаційна технології є найбільш розповсюдженими. Програми профілактики негативних явищ передбачають проведення профілактичної роботи серед неповнолітніх та їх батьків, професійну допомогу, яка надається педагогічним колективам навчальних закладів. Очевидно, що більшість уваги приділяється дітям, схильним до адиктивної поведінки, безпритульним, бездоглядним, неповнолітнім, які перебувають на обліку в службах у справах дітей. Соціальна робота з девіантами спрямована на:

- руйнування девіантних мотивів, настановлень, уявлень, стереотипів поведінки та формування нових, позитивних;
- розвиток навичок саморегуляції, навчання адекватному прояву активності, вмінню здійснювати правильний вибір форм поведінки;
- формування соціальної активності, сприяння у здобутті певного статусу в позитивних угрупованнях, розвиток інтересу до себе і оточуючих;
- створення та закріплення зразків позитивної поведінки;
- розвиток інтересу до творчості.

Основним змістом у системі профілактичної роботи є: соціально-педагогічна профілактика, соціально-психологічна допомога та соціальна адаптація та реабілітація [61, с. 357].

Соціально-педагогічна профілактика реалізується за допомогою накопичення і удосконалення форм і методів первинної профілактики. Акції, фестивалі, конкурси, виставки, лекторії, розробка та розповсюдження інформаційно-рекламних листівок профілактичного спрямування, виступи на радіо та по телебаченню – це масові форми роботи, яким надається перевага. Загалом профілактично-корекційна робота спрямована на реалізацію таких функцій [39]:

- виховної, що полягає у поновленні позитивних якостей особистості;
- коригувальної, яка характерна коригуванням ціннісних орієнтацій та негативних рис;
- компенсаторної, що проявляється в активізації діяльності в тій сфері, де особистість може досягти успіху та самоствердитися, компенсуючи певні соціальні недоліки;
- стимулюючої: підсилення позитивної суспільно корисної діяльності шляхом зацікавленого емоційного ставлення до особистості;
- регулятивної, що полягає у поступовому формуванні саморегуляції та самоконтролю за допомогою впливу учасників міжособистісної взаємодії, зміни ролі участі особистості в груповій діяльності.

Найбільш поширеним способом формування суспільством своїх принципів та методів профілактики є саме інформаційний, який полягає у поінформуванні молоді з приводу наслідків певних форм девіації. Формами інформування найчастіше виступають рекламні ролики (соціальна реклама та листівки), фільми (художні на соціальну тематику та документальні), зустрічі з колишніми наркозалежними, алкозалежними, ігроманами та лекції [58, с. 136]. В умовах сьогодення первинна соціальна профілактика має реалізовуватися через призму інноваційних методів. Оскільки, основною з причин проявів девіантної поведінки серед молоді, є так звана мода, то головним завданням суспільства є її переорієнтація: популяризація здорового способу життя (фізкультура, туризм, тощо), креативного мислення, можливість піклуватися про оточуючих людей, орієнтація на хобі.

Провідною формою роботи закладів для дітей молоді може бути клубна робота, в процесі якої формуватимуться навички здорового способу життя, обговорюватимуться проблеми позитивної адаптації та соціалізації в суспільстві, безпечної сексуальної поведінки, репродуктивного здоров'я особистості. За допомогою використання психотренінгових вправ, різноманітної тематики занять, спільних обговорень, направлених на допомогу підліткам, вони зможуть краще адаптуватися у навколишньому

середовищі, виправити недоліки, набути нових знань, навичок ефективного спілкування, пізнати себе, покращити свої стосунки з іншими людьми тощо. Аби більше поглибити емоційний вплив діяльність клубів має організовуватися шляхом використання ігрових ситуацій, театралізації, масштабно використаних усіх видів мистецтва, адже це створить атмосферу неформального спілкування, забезпечить емоційний настрій аудиторії, увагу до кожного (наприклад, робота за методом «рівний – рівному», що орієнтована на неформальне спілкування, дасть змогу зрозуміти істинну мотивацію у вчинках, з'ясувати деталі поведінки, відверто з'ясувати, що саме не подобається). За допомогою такого «живого» спілкування можна скоригувати ставлення молодшої людини, наприклад, до методів самовираження, ставлення до власних можливостей, розвитку особистісного потенціалу, оскільки такий метод взаємодії дає можливість створити атмосферу довіри між соціальним працівником та молодшою людиною. Тож, соціальна профілактика має бути зорієнтована на заохочення до позитивних форм девіантної поведінки.

Особи, що реалізують прояви девіантної поведінки в ранньому віці, пізніше, зазвичай, значно складніше піддаються виправленню. Якщо своєчасно прийняти необхідні профілактичні заходи до підлітків, які схильні до проявів девіантної поведінки, може значно знизитися формування в цих особистостей стійкої спрямованості надалі скоювати будь-які асоціальні вчинки. Майже всіх неповнолітні, які обрали шлях скоєння злочинів, в кінцевому підсумку починають деградувати з точки зору соціально прийнятих норм [18, с. 95]. Тож, як наслідок, людина, що реалізується через прояви девіантної поведінки, цілком можливо, стане маргінальним членом суспільства, може втратити попередній соціальний статус та перейти до іншої соціальної групи, засвоюючи далеко не всі норми та правила, що в ній прийняті. Тож просто необхідно проводити профілактичні заходи з молоддю, яка знаходиться у групі ризику. Адже, людина, для якої характерні прояви

асоціальної поведінки, втрачає можливість до соціальної мобільності і досягнення соціально значущих цілей у власному житті.

Соціально-психологічна допомога також може надаватися в індивідуальній та груповій формах. Соціально-педагогічна профілактика та соціально-психологічна допомога здійснюється переважно через систему центрів соціальних служб для сім'ї дітей та молоді. Соціально-адаптаційна та реабілітаційна діяльність є проблематичною, оскільки необхідне медичне лікування, аби здійснювати комплексну реабілітаційну роботу з молоддю, яка вживає алкоголь чи наркотики.

Методика профілактики девіантної поведінки серед молоді – це сукупність методів, що попереджають та не допускають відхилень від соціально позитивної поведінки. Школа та сім'я відіграє важливу роль у попередженні та профілактиці девіантної поведінки дітей та підлітків. Вчителям, соціальним педагогам, психологам та батькам варто приділяти особливу увагу на прояви адиктивної поведінки підлітків, які є дуже поширеними [42, с. 99]. Під первинною профілактикою в цьому аспекті розуміється формування антинаркогенної спрямованості особистості, її морально-психологічної стійкості як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору [61, с. 364]. На етапі організації та здійснення профілактичної роботи з учнями підліткового віку слід враховувати, що в даному віці дорослі втрачають свій домінуючий вплив на особистість підлітка, і все більшого значення набувають стосунки з оточенням, з формальною й неформальною групами. Зважаючи на це, основним акцентом роботи є робота з групою, яка передбачає [3, с.65]:

– профілактику причин та наслідків девіантної поведінки. Доцільними можуть бути наступні форми роботи: проведення групових дискусій, диспутів, бесід; програвання рольових проблемних ситуацій, завдяки яким досягається розвиток особистості;

– організація вільного часу дитини, оскільки незмістовне дозвілля може виступати причиною залучення до алкоголізму, наркоманії. У даному напрямку до підлітків важливо донести інформацію про діяльність гуртків, секцій, клубів, дитячих та молодіжних організацій;

– антиалкогольне, антинаркотичне виховання, формування установок на здоровий спосіб життя;

– виховна, просвітницька робота з педагогічним колективом;

– посередницька робота, що полягає у залученні до профілактики батьків, соціальних служб, поліції, громадських організацій.

Соціально-педагогічна робота, що спрямована на профілактику та подолання девіантної поведінки дітей та підлітків повинна базуватися на таких принципах як: принцип поваги до особистості дитини в поєднанні з доцільною вимогливістю до неї; принцип педагогічного оптимізму; принцип індивідуального підходу; принцип диференційного підходу; принцип соціалізації; принципах системності, цілеспрямованості, амбівалентності, саморозвитку [27, с.218].

Висновки до першого розділу

В ХХІ ст. проблема девіантної поведінки набирає великих обертів, адже швидкими темпами поширюються у молодіжному середовищі та з кожним роком «молодшає». Українська молодь у великій кількості підпадає під групу ризику, адже проблеми перехідного суспільства (економічна, політична, культурна кризи) не обійшли жодної родини, що спричиняє збільшення негативних проявів і серед дорослого населення. Ця проблема гостро впливає на дітей, підлітків та молодь, оскільки у неблагополучних сім'ях дуже мало уваги приділяється вихованню майбутнього покоління, що призводить до втечі підлітків з сімей, їхнього жебракування. Недостатньо організоване дозвілля призводить до ризику потрапляння у негативне середовище, що дає підстави до формування шкідливих звичок, а можливо і злочинності. Що в подальшому дуже ускладнює життя молодій людині, адже наслідки проявів девіантної поведінки не просто виправити, це може привести до тенденцій маргіналізації, і навіть люмпенізації цих членів суспільства.

Таким чином, молодь найбільш схильна до різних проявів негативної девіантної поведінки, оскільки саме в цей віковий період відбувається становлення власного «Я», яке не співпадає з тим соціальним статусом, на якому знаходиться молода людина, що призводить до опору чи то активного (злочинність), чи то навпаки пасивного (алкоголізм, наркоманія). Щодо причин негативної поведінки молоді, з точки зору теоретиків, то визначають, що девіація залежить від фізичних особливостей та виступає як вроджена патологія; психологічних – завдяки конфліктності особистості з установленими законами виникає бажання діяти на противагу усім, що призводить до девіації; соціологічних – девіація виникає у тих випадках, коли культурні цінності, норми і соціальні відносини руйнуються, слабшають або стають неоднозначними; культурологічних – причиною девіації є конфлікти між нормами субкультури та пануючої культурної традиції.

Найбільш поширеним та дієвим засобом боротьби з девіантною поведінкою є соціальна профілактика, яка виступає як засіб попередження негативних проявів девіантної поведінки, та орієнтує не на заборону тих чи інших небезпечних дій, а на їх переорієнтацію у суспільно-позитивні форми взаємодії у суспільстві, на формування здорового, як духовно, так і фізично майбутнього покоління. Тож, девіантна поведінка виступає, як один з факторів маргіналізації суспільства, саме тому ефективна її профілактика, дає змогу до розвитку «здорового» суспільства.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ВИХОВАНЦІВ СОЦІАЛЬНОГО ГУРТОЖИТКУ

2.1. Дослідження виявів девіацій у вихованців соціального гуртожитку

У відповідності зі сформованими традиціями і досвідом роботи, в Комунальному закладі «Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Чернігівської обласної ради, далі (ОСГ), реалізуються індивідуальні програми розвитку особистості вихованців.

Цей соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з їх числа віком від 18 до 23 років.

Діяльність фахівців спрямована на організацію та вдосконалення процесу індивідуальної і групової корекційно-розвиваючої роботи з неповнолітніми за допомогою комплексу сучасних методик і технологій. Робота будується на підставі індивідуальних програм реабілітації, спрямованих на якість наданих соціальних послуг. У закладі створені умови, наближені до домашніх, сімейних, що сприяють повноцінному розвитку особистості. Підтримується атмосфера взаємної турботи і уваги. Знання особистісних особливостей, психологічного клімату в дитячому колективі сприяє встановленню доброзичливих і довірчих відносин між фахівцями і вихованцями.

В процесі реабілітаційної роботи у відділенні соціальної реабілітації ОСГ серед неповнолітніх багато в чому визначається якістю її організації і управління. У соціальному гуртожитку створено всі соціально-побутові умови для тимчасового проживання: кімнати розраховані на проживання 2-3 осіб, кухня обладнана побутовою технікою та необхідним інвентарем, наявні пральні машини, обладнанні місця для занять та відпочинку.

Одночасно у гуртожитку може проживати до 30 осіб.

Термін перебування неповнолітніх встановлюється за особистою заявою батьків (законного представника) одержувача соціальних послуг і не повинен перевищувати допустимий термін (6 місяців). Підставами для приміщення неповнолітніх в ОСГ визначено: Постановою «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді». Всі соціальні послуги неповнолітнім надаються на безоплатній основі (безкоштовно) [50].

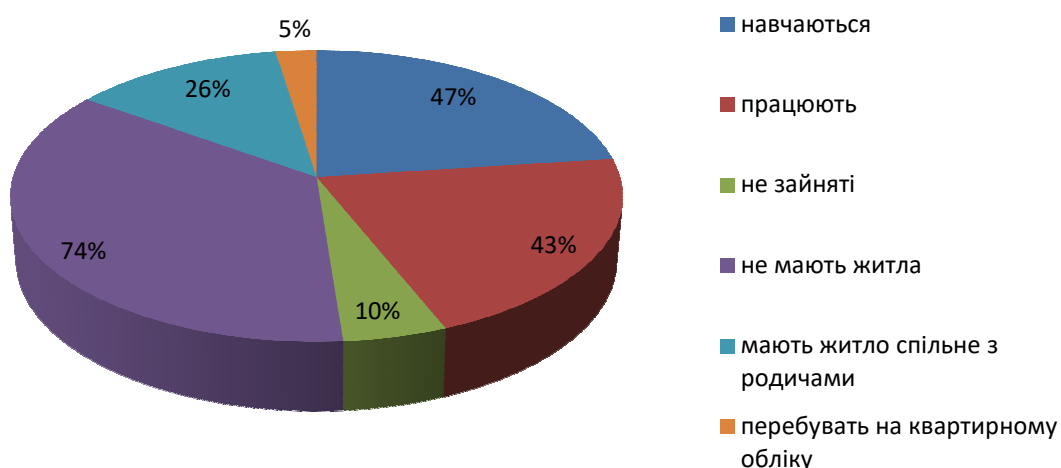
Відділення соціальної реабілітації ОСГ призначене для надання соціальних послуг неповнолітнім у віці від 18 до 23 років, які перебувають у складній життєвій ситуації або інших причин встановлених нормативно - правовими актами. Метою даного відділення є, оптимізація процесу реабілітації неповнолітніх в умовах цілодобового перебування в установі відповідно до індивідуальних програм. Завдання даного відділення:

- 1) тимчасове житло неповнолітніх з наданням повного державного забезпечення;
- 2) Забезпечення захисту прав і законних інтересів неповнолітніх;
- 3) здійснення допомоги та реабілітації неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків і які потребують соціального обслуговування;
- 4) збереження здоров'я дітей;
- 5) сприяння в сімейному життєвому благоустрою дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків;
- 6) вивчення особистості кожного підлітка з метою розвитку творчих та креативних здібностей;
- 7) організація дозвілєвого часу дітей і час відпочинку;
- 8) організація пізнавальних заходів спрямованих на прищеплення сімейних цінностей і традицій.

У 2019 році в соціальному гуртожитку проживало 19 осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у 2018 році – 14).

Останнім місцем їх проживання були: інтернатний заклад – 7; проживали з опікуном – 4; гуртожиток професійно-технічного училища – 8.

З осіб, які перебували в соціальному гуртожитку, навчаються – 9 (47%); працюють – 8 (43%) осіб; незайняті ніякою діяльністю – 2 (10%), не мають житла – 14 (74%); мають спільне з родичами житло – 5 (26%), перебувають на квартирному обліку – 1 (5%). (Рис.2.1).

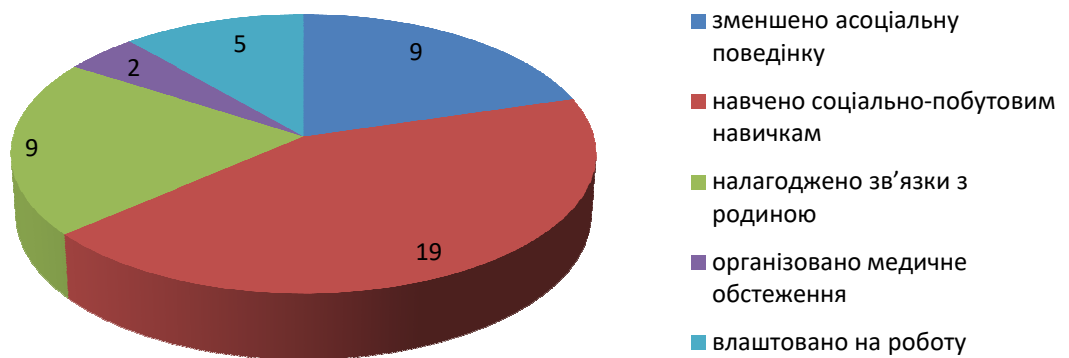

Рис.2.1. Показники зайнятості неповнолітніх за 2019 р, в тому числі підлітки з девіантною поведінкою в закладі ОСГ

Усі 19 осіб проживали у соціальному гуртожитку за направленням Ніжинським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Протягом 2019 року їм було надано 2136 соціальних послуг (у 2018 – 3160).

В ході здійснення соціальної роботи досягнуто таких результатів:

- зменшено асоціальну поведінку – 6 осіб;
- навчено соціально-побутовим навичкам – 19;
- налагоджено зв'язки з родиною – 9;
- організовано медичне обстеження – 2;
- влаштовано на роботу – 5. (Рис.2.2).

Рис.2.2 Результати профілактичної роботи за 2019 рік

За звітний період із соціального гуртожитку вибуло 12 осіб, з них 3 особи перебували у гуртожитку до одного року, 1 особа – до двох років, 8 осіб – до трьох років. Відповідно, 1 особа вибула на житлову площу родичів, 4 особи працевлаштовані, 7 осіб навчаються і проживають в орендованому житлі. 10 осіб передано на соціальний супровід центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

З 19 осіб, які проживали у соціальному гуртожитку протягом 2019 року на квартирний облік поставлено лише одну особу, тому, на сьогоднішній день актуальним залишається питанням постановки їх на квартирний облік.

У зв'язку з тим, що зросла кількість підлітків девіантної поведінки в даному відділенні була розроблена і впроваджена програма по зниженню рівня агресії, підвищення самооцінки вихованців, формування навичок безконфліктного спілкування.

Як правило, поміщені у відділення соціальної реабілітації ОСГ підлітки мають ряд педагогічних, психологічних проблем пов'язаних з неблагополуччям сім'ї, порушенням соціальних зв'язків або внутрішніми конфліктами. Основною метою діяльності відділення є реабілітація та

профілактика. Для успішної реалізації реабілітаційної програми необхідним є впровадження ефективних технологій, форм і методів.

Первинна і практична підготовка фахівців центрів соціального обслуговування сім'ї, дітей та молоді, закладів соціального обслуговування та волонтерів, проведення робочих груп, круглих столів, конференцій.

Один з основних показників результативності ефективного управління визначається шляхом порівняння результатів управлінської діяльності та ресурсів, витрачених на їх досягнення. Визначальним критерієм ефективності методичного забезпечення соціальної роботи є якість соціальних послуг клієнтам центрів соціального обслуговування сім'ї, дітей та молоді.

Надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів вимагає постійного підвищення професійної компетентності соціальних працівників центрів соціального обслуговування сім'ї, дітей та молоді. Застосування новітніх соціальних технологій включає в себе оволодіння відповідними професійними навичками соціальних працівників [63].

Діяльність фахівців ОСГ спрямована на:

- тимчасове житло неповнолітніх, які опинилися у важкій життєвій ситуації;
- надання допомоги у відновленні соціального статусу неповнолітніх в колективах однолітків за місцем роботи, проживання, сприяння поверненню неповнолітніх в сім'ї;
- надання соціальної, психологічної, педагогічної та іншої допомоги неповнолітнім, їх батькам (законним представникам) в ліквідації важкої життєвої ситуації;
- розробку і реалізацію індивідуальних програм соціальної реабілітації неповнолітніх, спрямованих на вихід з важкої життєвої ситуації;
- захист прав і законних інтересів неповнолітніх;
- вміст у встановленому порядку на повному державному забезпеченні неповнолітніх, які потребують соціальної реабілітації;

- участь у виявленні та усуненні причин і умов, сприяють бездоглядності і безпритульності неповнолітніх;
- організацію медичного обслуговування і навчання неповнолітніх за існуючими освітніми програмами, сприяння їх професійній орієнтації і отримання ними спеціальності;
- сприяння органами опіки і піклування у влаштуванні неповнолітніх, які залишилися без піклування батьків (їх законних представників);
- повідомлення батьків неповнолітніх (їх законних представників), органів опіки та піклування про знаходження неповнолітніх в Установі;
- на підставі перевірки доцільності повернення в сім'ї неповнолітніх, які самовільно пішли з них, запрошення батьків (їх законних представників) для вирішення питання про повернення їм неповнолітніх;
- на підставі перевірки доцільності повернення неповнолітніх в освітні установи для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, або інші дитячі установи, виклик представників цих установ для вирішення питання про повернення їм неповнолітніх, які самовільно пішли із зазначених установ;
- організація і проведення освітньої, видавничої, пропагандистської, організаційно-просвітницької діяльності;
- методична координація діяльності установ і організацій (суб'єктів профілактики соціального сирітства та соціально небезпечного становища), що надають профілактичні та реабілітаційні послуги сім'ям та дітям;
- підготовка інформації з актуальних соціально-психологічних, соціально-педагогічних, соціально-правових проблем в засобах масової інформації;
- проведення моніторингу ефективності та якості профілактичних і реабілітаційних соціально-психологічних, соціально-педагогічних, соціально-правових послуг населенню;
- забезпечення збору інформації, формування банку даних та своєчасна передача Засновнику результатів аналізу діяльності спеціалізованих установ

для неповнолітніх, які потребують соціальної реабілітації, по існуючих звітних формах і у встановлені законодавством терміни;

- організація і проведення освітніх програм для фахівців установ (суб'єктів профілактики соціального сирітства і соціально небезпечного становища);

- розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчої бази з питань розвитку системи профілактики соціального сирітства та соціально небезпечного становища, захисту прав сім'ї та дітей;

- здійснення дослідницької роботи, апробація та впровадження профілактичних і реабілітаційних технологій;

- розробка і впровадження міжвідомчих технологій взаємодії державних і недержавних організацій та установ у здійсненні комплексної допомоги сім'ї і дітям;

- розробка і реалізація індивідуальних програм реабілітації сімей і дітей, які перебувають в соціально небезпечному положенні [63].

Протягом усього реабілітаційного процесу в закладі з кожним підлітком проводиться робота фахівців, діяльність яких спрямована на діагностику особистості, корекцію і розвиток. В процесі проведення діагностичних заходів виявляється ряд несприятливих якостей особистості і можливий прояв девіантної поведінки. При виявленні у підлітка даного виду поведінки фахівцями відділення складається спільний план реабілітації даного вихованця і проводиться щомісячно моніторинг ефективності спільного плану. Основними завданнями даного плану є: зняти гостроту психічної напруги, провести первинну діагностику підлітка, відновити або компенсувати втрачені соціальні зв'язки, повернути його до найважливіших форм життєдіяльності: пізнання, праці, спілкування. Досвід роботи показав, що в результаті дезадаптації обумовлена девіантна поведінка підлітка у більшості сформувалося відторгнення від навчального процесу.

В ході роботи фахівцями закладу ОСГ було встановлено, що соціопсихічний і психофізичний статуси підлітка не відповідають вимогам

навчання, і виконання завдань стає для вихованця неможливим. Таким чином, для підвищення рівня освітньої грамотності та налагодженню втрачених навичок до навчання вихователями та психологом проводиться спільна робота в індивідуальному плані. Здійснюється щоденна взаємодія зі школою і підлітком, встановлюється контроль за навчанням і сприяння в засвоєнні шкільної програми.

В процесі реабілітації підліток девіантної поведінки закладу ОСГ потребує психологічної допомоги і для встановлення адекватного сприйняття ситуації потрібна індивідуальна психологічна корекція.

Фахівцем закладу ОСГ здійснюється підбір адаптованих заходів і вибір методів в процесі корекції. Як правило, вміло підібраний комплекс методів, вивчення особистості підлітка з девіантною поведінкою забезпечує створення повної і об'єктивної психолого-педагогічної характеристики підлітка, яка стає не просто формальним документом, а програмою індивідуального підходу і корекції особистості. Корекція в даному випадку - це спосіб психолого-педагогічного впливу на особистість, що сприяє виправленню або внесенню корективів у розвиток особистості, закріпленню позитивних або подоланню негативних якостей. Найбільш ефективними методами корекції підлітків девіантів в закладі ОСГ є: спостереження, аналіз, самооцінка, самоконтроль.

Для оптимізації та ефективності реабілітації підлітків з девіантною поведінкою закладу ОСГ проводиться залучення вихованців у пізнавальну, трудову, ігрову, фізкультурну та інші види діяльності. Важливо підкреслити, що це не комплекс спеціальних вправ, що розвивають окремі види діяльності і пізнавальні процеси, а цілеспрямована спільна діяльність вихователів, психолога, медичного працівника та юриста, яка спрямована на реалізацію виховно-корекційного процесу.

Ще одним з ефективних методів в роботі з підлітками девіантної поведінки даного відділення є організація дозвілля: клуби за інтересами та участь в святкових заходах, організація виставок тематичних малюнків,

перегляд кінофільмів, обговорення і роздуми на вільні теми і інші. Необхідно відзначити, що за період проходження реабілітації у закладі ОСГ у підлітків-девіантів налагоджуються міжособистісні відносини, сімейні зв'язки, створюється сприятливий соціальний фон в подальшому житті вихованців.

Вибір форми реабілітаційної роботи залежить від типології проблеми. Для неї також зберігає своє першорядне значення принцип цілісного впливу, хоча очевидно, що вибір пріоритетних напрямків роботи необхідний. Особливу увагу в реабілітації вихованців приділяється соціалізації, метою якої є встановлення правильної соціальної взаємодії з суспільством, формування знань, правил і норм поведінки [63].

Пріоритетним завданням закладу ОСГ є створення умов, які найбільшою мірою задовольняли б інтереси вихованців. Процес адаптації в стаціонарних умовах проходить більш успішно, якщо підлітки девіантної поведінки приймають позицію співучасників, а не творців. В процесі реабілітації вихованці знаходять свою індивідуальність, так як суб'єктивний досвід не тільки оптимально засвоюється, а й активно переробляється. У закладі ОСГ для вихованців створюються умови доброзичливості й уважного ставлення, яке визначає хороші результати в реабілітації та корекції тим більше для підлітків з девіантною поведінкою.

Отже, всебічний розвиток, включаючи творчу, навчальну і пізнавальну діяльність позитивно відбиваються на успіхи в закладі, підвищується рівень успішності вихованця, що позитивно позначається на адаптації та соціалізації в колективі. Підлітки з девіантною поведінкою закладу ОСГ відповідно до своїх вимог відвідують установи додаткової освіти та спортивні секції. Вихованці закладу отримують якісну і своєчасну реабілітацію, спрямовану на корекцію поведінки, налагодженню соціально значущих контактів в умовах безконфліктного спілкування.

Таким чином, у закладі ОСГ створюються умови для всебічного розвитку і реабілітації підлітків з девіантною поведінкою. Комплексний

підхід в роботі та професійні фахівці дозволяють розглянути проблему поведінки, що відхиляється у підлітків в рамках індивідуального підходу.

2.2. Результати дослідження виявлення девіацій

Дослідження досвіду роботи з підлітками девіантної поведінки проводилося у Комунальному закладі «Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Чернігівської обласної ради, далі (ОСГ) і складалося з трьох етапів:

- 1) анкетування і тестування підлітків з девіантною поведінкою;
- 2) складання програми реабілітації підлітків з девіантною поведінкою;
- 3) повторне тестування підлітків після застосування програми реабілітації з девіантною поведінкою.

Мета дослідження полягала у вивченні досвіду роботи з підлітками девіантної поведінки у Комунальному закладі «Обласний соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Чернігівської обласної ради, (далі (ОСГ)).

У відповідності до мети були виокремлені наступні завдання дослідження:

1. Виявити фактори, що здійснюють вплив на формування девіантної поведінки підлітків;
2. Дослідити рівень самооцінки, а також тип агресивності підлітків;
3. Провести апробацію програм реабілітації підлітків з девіантною поведінкою в умовах закладу ОСГ;
4. Дослідити рівень зміни самооцінки і агресії підлітків після проведеної програми.

Дослідження проводилось на 15 підлітках з девіантною поведінкою в закладі ОСГ. До групи входили 10 хлопців та 5 дівчат. Вік підлітків: 15 - 17 років.

Спочатку було проведено анкетування (анкета представлена у Додатку А). Анкета містила 16 питань, всі анкети були конфіденційними. У більшості

підлітків сім'я є неповною (у 9 чоловік), тоді як 6 чоловік – у повній. Щодо ставлення до дорослих меншість, а саме 6 підлітків відповіли, що сприймають останніх негативно через постійні повчання, тоді як 7 зазначили, що ставляться з повагою, а 2, що їм важко відповісти. Щодо відносин з братами і сестрами спостерігається позитивна динаміка, так 8 респондентів відповіли що, відносини споріднені та теплі, тим самим показуючи важливість родинних стосунків, не зміг відповісти 1 респондент. Щодо відносин з однолітками – навпаки, тенденція – негативна, адже лише 5 підлітків відповіли, що легко знаходять спільну мову, 9 чоловік взагалі не мають потребу у спілкуванні, 1 респонденту було важко надати відповідь. Питання щодо образ на дорослих показало, що 10 підлітків часто ображають на дорослих, 4 не ображаються зовсім, а 1 респондент відповів, що іноді ображається. Основою цих питань було встановлення рівня вирішальності взаємовідношення і розуміння близьких родичів є для підлітка в прояві девіантної поведінки, а тому дослідження дає змогу зробити висновок, що останнє є дуже важливим.

У питанні щодо спортивних секцій, 7 підлітків відповіли, що не відвідують останні через існування низької мотивації, 8 підлітків ходять на різноманітні секції. Помітним є і відсутність інтересу до навчальних занять, адже 5 підлітків мають пропуски шкільних занять, а 1 підліток взагалі не відвідує навчальний заклад. Результати анкетування також показали, що підлітки неодноразово втікали з дому, зокрема, це робили 10 чоловік з 15 випробовуваних. До причин такого більшість віднесли погане взаєморозуміння від батьків, а саме - 9 підлітків.

Девіантна поведінка підлітків закладу ОСГ полягає не тільки в напружених відносинах з оточуючими, але і в наявності згубних звичок (пристрасть до алкоголю, тютюнопаління, вживання наркотичних речовин) 10 з 15 респондентів відповіли що мають згубні звички. На питання про наявність правопорушень 9 з 15 досліджуваних відповіли що мають різного роду правопорушення. На питання про бажання змінити своє життя підлітки

в кількості 5 чоловік відповіли позитивно, 2 респондента нічого міняти в своєму житті не хочуть і 8 підлітків вагаються з відповіддю.

Отже, анкетування дало змогу зробити наступні висновки щодо першого етапу дослідження, яке полягало у встановленні чинників, що здійснюють вплив на формування девіантної поведінки підлітків. По-перше, чітко виокремлення чинників, що впливають на формування девіантної поведінки підлітків – важке завдання. Головним – завжди виступають взаємовідносини з батьками, братами, сестрами та однолітками. Вплив сім'ї на підлітка є сильнішим від впливу школи, та й суспільства в цілому. У ній формується зворотний зв'язок між відносинами підлітка і його залученість в девіантні групи. Більш того, виникає певна система соціопатичних переконань, керуючись якою підліток поводить зухвало деструктивно.

Слід зазначити, що девіантні форми поведінки у підлітків базуються на індивідуально-психологічних стереотипах, мають залежність як від зовнішніх, так і від внутрішніх чинників, ситуативних моментів, які здатні або провокувати, або блокувати форми поведінки які відхиляються [22].

Для виявлення переважаючого типу міжособистісних відносин і самооцінки була використана методика Т. Лірі [11] (Додаток Б).

Результати методики представлено у табл.2.1.

Римськими цифрами і буквами були позначені шкали опитувальника: I - авторитарний; II - егоїстичний; III - агресивний; IV - підозрілий; V - той, хто підкоряється; VI - залежний; VII - доброзичливий; VIII - альтруїстичний; Д / П - домінування / підпорядкування; Д / А - дружелюбність / агресивність.

Таблиця 2.1. Типи міжособистісних відносин у відповідності до методики Т. Лірі

№ п/п	ПІБ дослідного	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Д/П	Д/А
1	А.Н.І.	12	11	9	7	3	4	8	6	13,2	-6,6
2	М.Я.А.	12	11	9	5	3	4	7	6	14,6	-6,2

3	М.А.М.	14	10	12	8	2	5	6	7	14,8	-10,2
4	Ш.О.В.	3	3	4	2	10	10	13	14	-3,5	22,3
5	Б.А.І.	11	3	4	5	10	12	11	6	-4,6	14
6	К.І.М.	12	8	9	7	1	4	2	4	11,7	-11,9
7	К.Р.Б.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10
8	Г.О.І.	12	6	5	2	7	8	8	9	8,5	9,3
9	Т.В.М.	8	5	8	8	7	11	10	13	0,3	9,7
10	Б.Д.І.	13	7	8	3	4	5	8	10	15,3	3,5
11	В.Р.А.	3	3	4	2	10	10	13	14	-3,5	22,3
12	К.П.А.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10
13	П.В.А.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10
14	П.В.В.	3	3	4	2	10	10	13	14	-3,5	22,3
15	Т.В.В.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10

Як видно з табл.2.1., у більшості підлітків проявляється прагнення до лідерства, а також домінування в спілкуванні. Вони характеризуються владністю, впевненістю у власних силах, відсутності примирення, твердістю у власних поглядах і діях, авторитарністю, прагненням здійснювати вплив на людей, що знаходяться в оточенні, рішучістю, гіпернаполегливістю. У підлітків має прояв агресивно-конкурентна позиція, що стає на заваді співпраці з іншими людьми, а також успішній спільній діяльності. У відповідності до ступеню вираженості, відносини характеризуються екстремальністю за межами норми. Переважний типом міжособистісних відносин в такій групі є «владно-лідуючий» – 6 осіб. Останні є оптимістичними, володіють швидкою реакцією, високим рівнем активності, вираженою мотивацією досягнення, тенденцією до домінування, підвищеним рівнем домагань, легкістю і швидкістю у прийнятті рішень. Вчинки і

висловлювання останніх можуть випереджати продуманість. Такого роду реагування у відповідності до типу «тут і зараз», виражена тенденція до спонтанної самореалізації, активний вплив на оточення, завойовницька позиція, прагнення вести за собою і підкоряти своїй волі інших. Такі підлітки проявляють авторитарний тип ставлення до оточуючих. Вони є домінуючими, енергійними, авторитетними лідерами, що конкурують між собою. «Відповідально-великодушний» тип міжособистісних відносин, який поєднується з такими особистісними особливостями, як: виражена потреба відповідності соціальним нормам поведінки, схильність до ідеалізації гармонії міжособистісних відносин, екзальтація в прояві своїх переконань, виражена емоційна залученість, яка може носити поверхневий характер, художній тип сприйняття і переробку інформації – властивий 3 підліткам. Їх стиль мислення – цілісний, образний, останнім властиве легке вживання в різні соціальні ролі, гнучкість у контактах, комунікабельність, доброзичливість, жертвність, прагнення до діяльності, корисної для всіх людей, вияв милосердя, благодійності, місіонерський склад особистості, а також артистичність, потреба виробляти приємне враження, подібати до оточуючим. У той же час таких підлітків може виникати проблема пригніченої ворожості через що проявляється підвищена напруженість; тривога; проявляється схильність до психосоматичних захворювань, вегетативний дисбаланс у вигляді результату заблокованості поведінкових реакцій. Тут переважає альтруїстичний тип ставлення до оточуючих. Останні є надвідповідальними, завжди приносять в жертву власні інтереси, прагнуть надати допомогу і проявити співчуття до всіх, є нав'язливими в власній допомозі, а також надактивні у відношенні до людей, що їх оточують, приймають на себе відповідальність за інших [11].

«Залежно-слухняний» тип міжособистісних відносин виявився лише у 1 підлітка. Підлітки такого типу проявляють високий рівень тривожності, підвищену чутливість до впливів з навколишнього середовища, їх власна думка є залежною від думки оточуючих. Провідною у них виступає потреба в

прихильності, а також у теплих відносинах. Отже, невпевненість має тісний зв'язок з відсутністю стійкої самооцінки підлітків девіантної поведінки, але старанність і відповідальність в роботі створює хорошу репутацію останнім в колективі. Проте, прояв інертності в прийнятті рішень, комфортність установок, а також відсутність впевненості в собі не сприяє їх просуванню на роль лідера.

Далі, для виявлення звичайного стилю поведінки підлітків в стресових і конфліктних ситуаціях була проведена методика «Тест агресивності» Л.Г. Почебут [11] (Додаток В). Результати представимо у табл.2.2. Буквами позначені шкали опитувальника: ВА - вербальна агресія; ФА - фізична агресія; ПА - предметна агресія; ЕА - емоційна агресія; СА – самоагресія; ЗОШ - загальна шкала агресивності.

Таблиця 2.2.Рівень агресивності підлітків і типи агресії

№п/п	ІБ дослідного	ВА	ФА	ПА	ЕА	СА	ЗОШ
1	А.Н.І.	6	7	6	6	7	32
2	М.Я.А.	7	7	8	5	6	33
3	М.А.М.	8	8	8	7	7	38
4	Ш.О.В.	3	3	3	5	5	19
5	Б.А.І.	3	4	5	5	5	22
6	К.І.М.	8	7	8	8	6	37
7	К.Р.Б.	2	3	2	5	5	17
8	Г.О.І.	6	6	5	6	3	26
9	Т.В.М.	3	2	4	4	4	17
10	Б.Д.І.	8	8	8	7	4	35
11	В.Р.А.	8	3	8	6	6	31
12	К.П.А.	2	8	2	7	5	24
13	П.В.А.	7	8	8	8	6	37
14	П.В.В.	3	2	3	7	6	21
15	Т.В.В.	7	7	8	6	5	32

Як видно з табл. 2.2, що у більшості підлітків високий рівень агресивності, а саме у 10 підлітків, середній – у 5. Показники вербальної

агресії, тобто коли людина вербально, словами, висловлює своє агресивне ставлення до іншого, вживає словесні образи, склали: низький рівень 2 особа; середній рівень 4 особи; високий рівень 9 осіб. (Рис. 2.5).

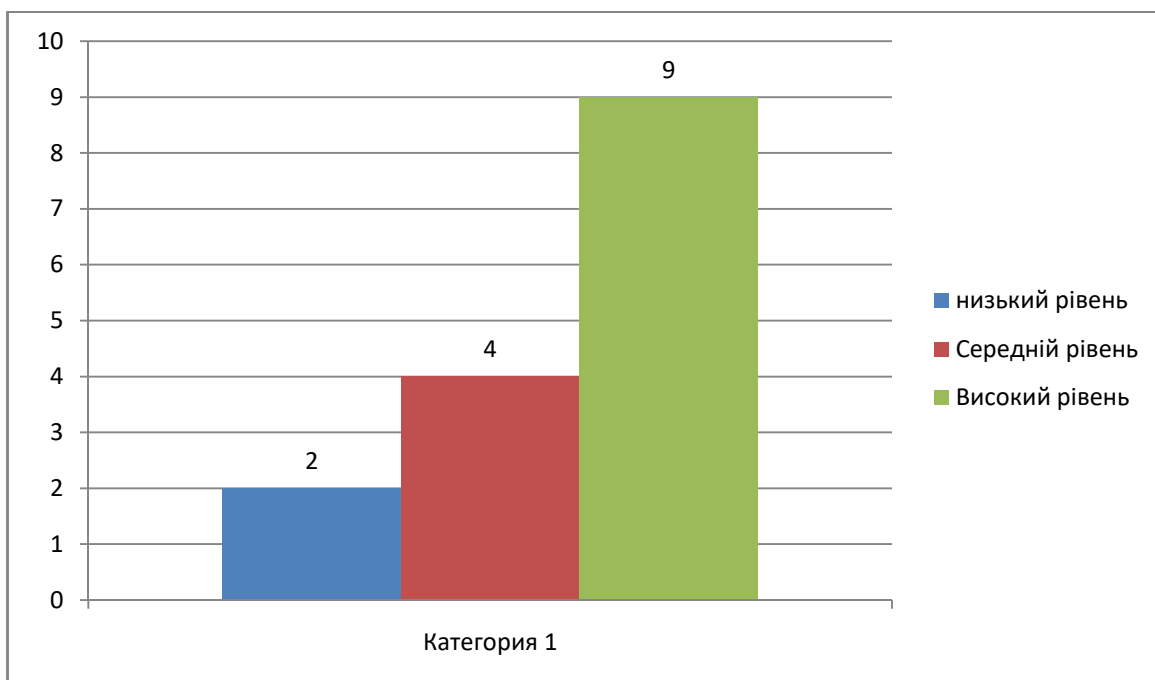

Рис.2.5 Показники вербальної агресії

Показники фізичної агресії, тобто схильність фізично виражати свою агресію по відношенню до іншого і здатність застосувати грубу фізичну силу склали: низький рівень - 2; середній рівень - 4; високий рівень – 9 (Рис.2.6).

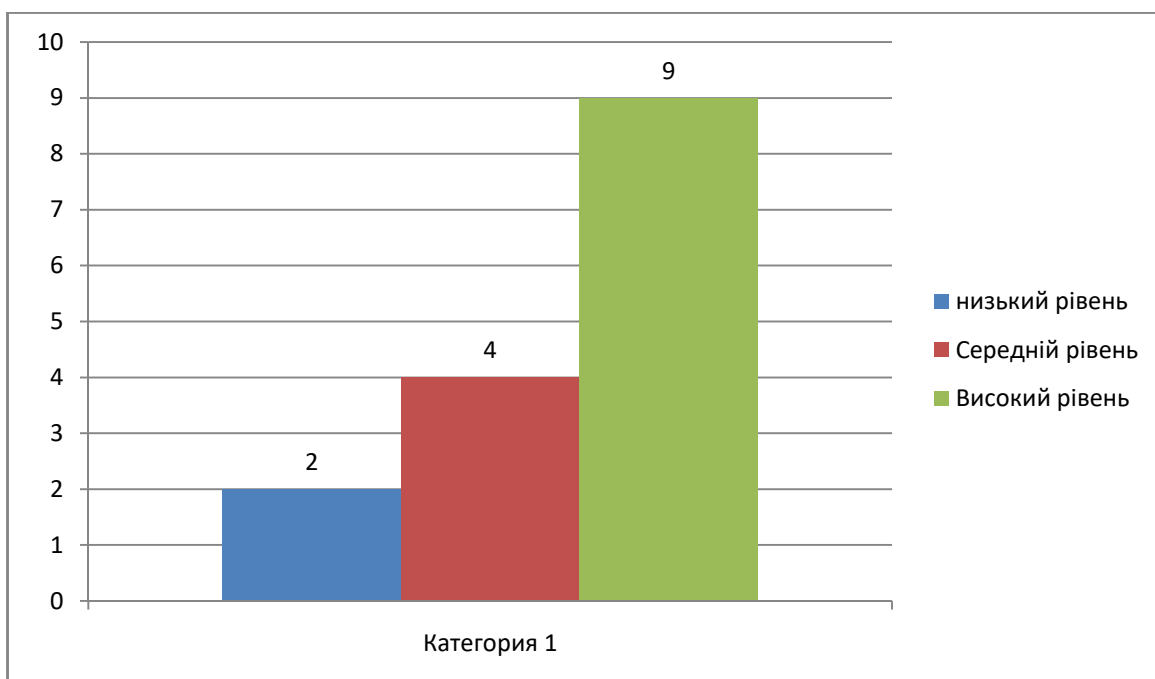

Рис.2.6 Показники фізичної агресії

Показники предметної агресії, тобто схильність зривати свою агресію на оточуючих предметах склали: низький рівень 2 особи; середній рівень 3 особи; високий рівень 10 осіб (Рис.2.7).

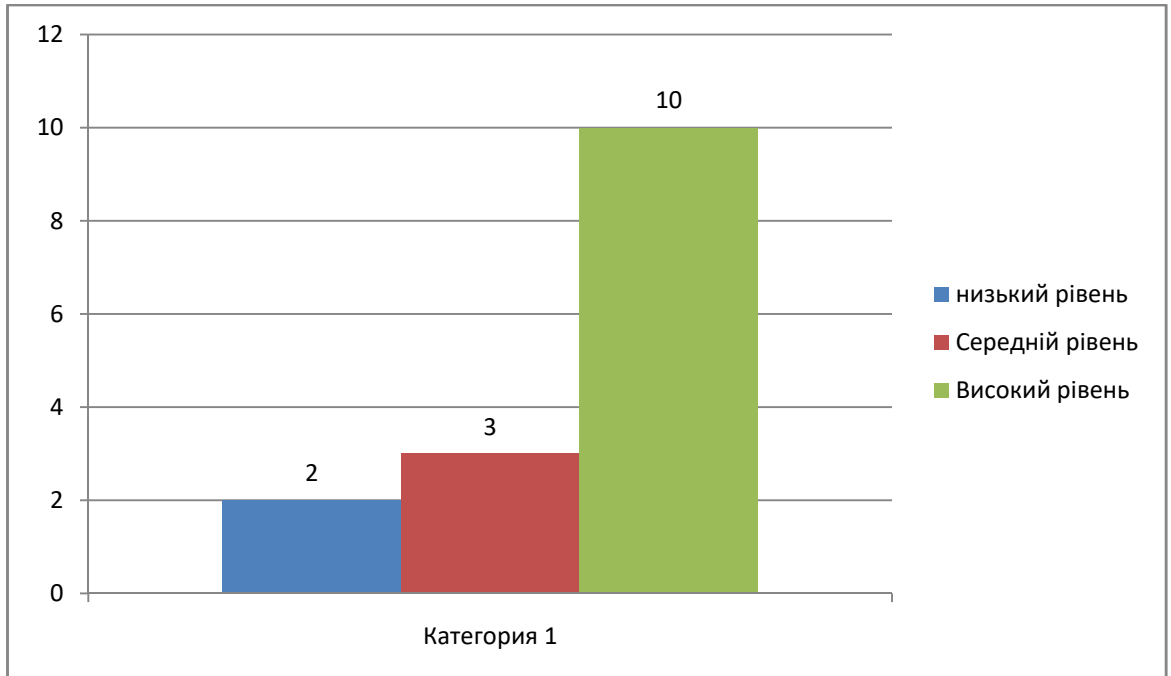
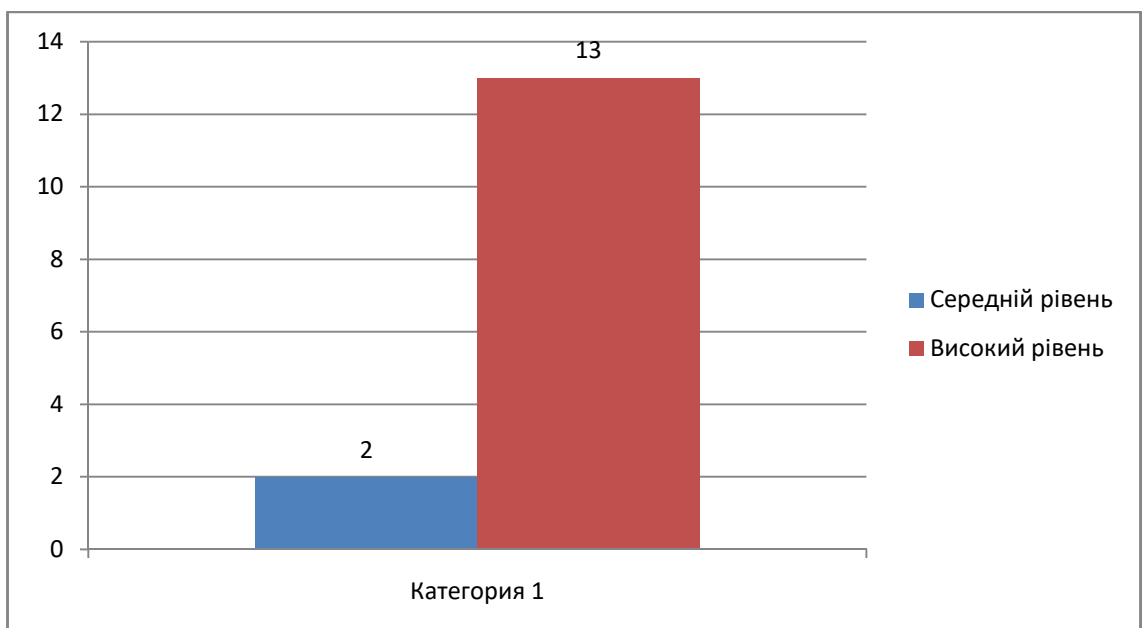

Рис.2.7 Показники предметної агресії

Показники емоційної агресії, тобто виникнення емоційного відчуження при спілкуванні з іншими, почуття підозрливості, ворожості, неприязні і недобррозичливості по відношенню до них склали: середній рівень 2 особа; високий рівень 13 осіб (Рис.2.8)

Рис.2.8 Показники емоційної агресії

Показники самоагресії, тобто не вміння знаходитися в згоді з самим собою, відсутність або ослаблення механізмів захисту «Я», беззахисність по відношенню до агресивного середовища склали: середній рівень 5 особи; високий рівень 10 осіб. (Рис.2.9)

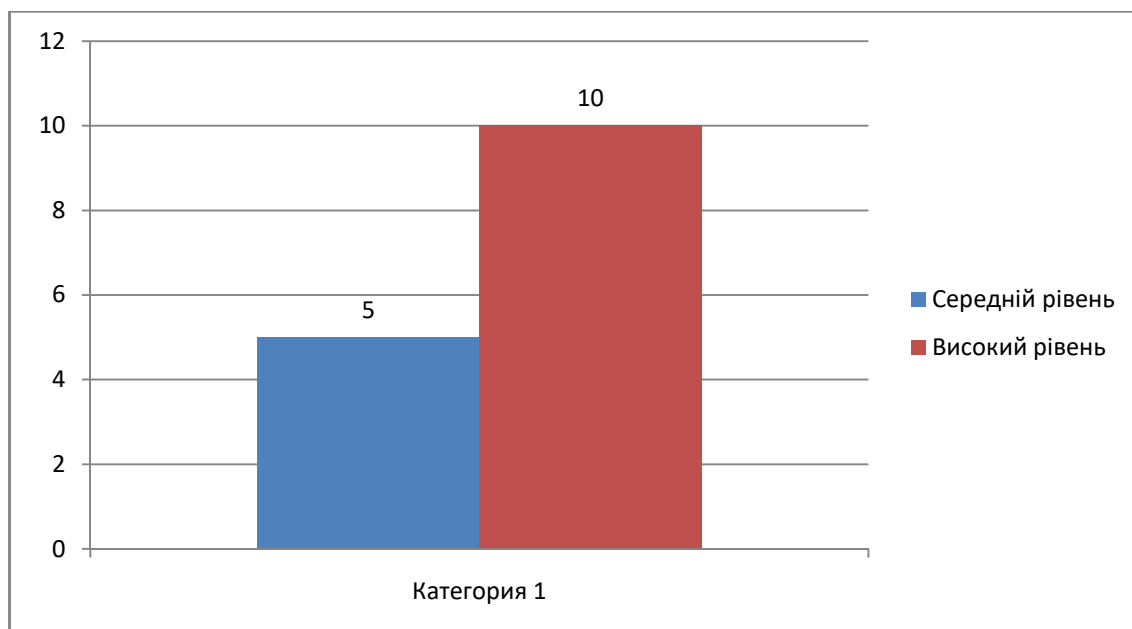

Рис.2.9 Показники самоагресії

2.3. Обґрунтування програми корекції девіантної поведінки

Згідно з результатами першого етапу проведеної діагностики підлітків з девіантною поведінкою закладу ОСГ була розроблена програма з метою корекції агресивної поведінки підлітків, формування адекватної самооцінки, задля загальної ресоціалізації підлітків. Психолого-педагогічна програма «Я і моя поведінка».

Мета програми: зниження рівня агресивності підлітків через навчання навичкам адаптивної поведінки.

Завдання програми:

1. Навчити підлітків з девіантною поведінкою прийнятним способам вираження гніву;
2. Розвинути навички ефективної міжособистісної взаємодії;
3. Розвинути почуття емпатії;

4.Навчити конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях;

5.Сформувати самоконтроль;

6.Закріплення позитивних моделей поведінки.

Об'єкт роботи: вихованці з девіантною поведінкою.

Предмет роботи: психолого-педагогічна корекція вихованців з девіантною поведінкою в умовах ОСГ.

До очікуваних результатів можна віднести:

- контроль над проявами агресії;
- відмова від небажаної поведінки;
- оцінка соціальної ситуації;
- розширення продуктивних поведінкових реакцій.

Тривалість і структура занять: програма складається з 10 занять. Заняття розраховані на роботу з дітьми 15 - 17 років, проводяться 2 рази на тиждень по заявці або за результатами тестування. Тривалість занять становить 45-50 хвилин. Програма складається з 10 занять. Основний етап передбачає індивідуальну роботу. Метою проведення занять є створення довірчих відносин з підлітком девіантною поведінки і корекція даного виду поведінки шляхом застосування психолого-педагогічних методик (Додаток Г).

Навчально-тематичний план занять:

Тема	ЗМІСТ	Кількість хвилин
Заняття 1	Привітання Вправа «Хто я?» (Міні - твір) Вправа «Ромашка» Вправа «Кольоровий світ» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 2	Привітання Вправа «Голосно і тихо» Вправа «Переписування історії» Вправа «Емоційні етюди» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 3	Міні лекція «Світ емоцій» Вправа «Малювання рідким солоним тістом» Вправа «Намалювати свій гнів» Вправа «Лист» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин

Заняття 4	Привітання Міні лекція «Я - емоційний» Вправа «Агресивна скульптура» Вправа «Веселі скоморохи» Вправа «Асоціація» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 5	Привітання Міні лекція «Настрій» Вправа «метафоричний портрет» Вправа «Зустріч з драконом» Вправа «Малювання імені» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 6	Привітання Міні лекція «Агресивна поведінка» Вправа «Дротяний людина» Вправа «Скульптура стану» Вправа «Нове життя розбитого дзеркала» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 7	Привітання Міні лекція «Характер і способи конструктивного спілкування» Вправа «Я-агресивний?» Вправа «Мандариновий Джо» Вправа «Узяття замку» Вправа «недобрі зачини» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 8	Привітання Міні лекція «Воля» Вправа «Самоцінність» Вправа «По той бік дзеркала» Вправа «Злий - добрий світ» Колаж «Великі люди, що носили моє ім'я» Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 9	Привітання Міні лекція «Спілкування» Вправа «Маленький принц» Малюнок «Звуки природи» Створення скульптури себе Зворотній зв'язок	45 - 50 хвилин
Заняття 10	Привітання Вправа «Самоаналіз» Малюнок «Підсумок» Вправа «Ключі» Зворотній зв'язок Вручення диплому	45 - 50 хвилин

На третьому етапі дослідження, після проходження програми соціальної реабілітації, була проведена повторна діагностика підлітків закладу ОСГ і зроблений порівняльний аналіз результатів.

Зміна показників за методикою Т. Лірі після проведення програми представлені в табл.2.3.

Таблиця 2.3. Порівняння показників за методикою Т. Лірі у вихованців до і після проведення програми

№ п/п	ПІБ дослідного	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Д/П	Д/А
		до	до	до	до	до	до	до	до	до	до
		піс	пі	піс	пі	пі	піс	піс	піс	піс	піс
1	А.Н.І.	12	11	9	7	3	4	8	6	13,2	-6,6
		10	9	8	6	3	4	8	9	12	-1,4
2	М.Я.А.	12	11	9	5	3	4	7	6	14,6	-6,2
		10	10	8	5	3	4	7	7	12,6	-3,8
3	М.А.М.	14	10	12	8	2	5	6	7	14,8	-10,2
		13	9	11	7	2	5	6	8	14,5	-7,1
4	Ш.О.В.	3	3	4	2	10	10	13	14	-3,5	22,3
		2	3	4	2	10	10	13	14	-4,5	22,3
5	Б.А.І.	11	3	4	5	10	12	11	6	-4,6	14
		7	3	4	5	10	5	11	12	-0,5	13,3
6	К.І.М.	12	8	9	7	1	4	2	4	11,7	-11,9
		10	6	8	6	1	4	2	6	10,4	-7,4
7	К.Р.Б.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10
		8	4	6	6	6	10	10	12	2	12,4
8	Г.О.І.	12	6	5	2	7	8	8	9	8,5	9,3
		11	5	5	2	7	8	8	10	7,5	10,7
9	Т.В.М.	8	5	8	8	7	11	10	13	0,3	9,7
		8	4	6	6	6	10	10	12	2	12,4
10	Б.Д.І.	13	7	8	3	4	5	8	10	15,3	3,5
		13	9	11	7	2	5	6	8	14,5	-7,1
11	В.Р.А.	3	3	4	2	10	10	13	14	-3,5	22,3
		13	9	11	7	2	5	6	8	14,5	-7,1
12	К.П.А.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10
		8	4	6	6	6	10	10	12	2	12,4
13	П.В.А.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10
		8	4	6	6	6	10	10	12	2	12,4

14	П.В.В.	3	3	4	2	10	10	13	14	-3,5	22,3
		2	3	4	2	10	10	13	14	-4,5	22,3
15	Т.В.В.	9	5	7	7	6	10	10	12	3	10
		8	4	6	6	6	10	10	12	2	12,4

Згідно з табл.2.3., за результатами дослідження можна зробити висновок про те, що у всіх підлітків 15 осіб зменшилось прагнення до домінування при спілкуванні, відповідно підлітки рідше стали показувати власну владність, непримиренність, авторитарність. Зменшився рівень агресивно-конкурентна позиція, що становили перешкоду для співпраці з іншими людьми, а також співпраці на успішному рівні. У багатьох підлітків зросли показники VIII октанту, тобто останні стали більш відповідальними і почали більш великодушно ставитися до людей з їх оточення, збільшилася потреба відповідати соціальним нормам поведінки. У той же час збільшилася кількість вихованців, що мають альтруїстичний тип ставленням до оточуючих Також, у одного підлітка знизився рівень тривожності, сильна залежність від думки оточуючих, підвищений рівень недовірливості, чутливість до відсутності уважності і грубості, а також підвищений рівень самокритичності. Стиль мислення став більш цілісний і образний, підліток став легше вживатися в різні соціальні ролі, більш гнучкий в контактах, комунікабельний і доброзичливий.

Зміна показників рівня агресивності підлітків після проведення програми представлено в табл.2.4.

Таблиця 2.4. Порівняння показників рівня агресивності вихованців за методикою Л.Г. Почебут до і після проведення програми.

№п/п	ІМ'Я дослідного	ВА	ФА	ПА	ЕА	СА	ЗОШ
		До/після	До/після	До/після	До/після	До/після	До/після
1	А.Н.І.	6	7	6	6	7	32
		4	4	4	5	3	20
2	М.Я.А.	7	7	8	5	6	33
		5	5	5	5	5	25

3	М.А.М.	8	8	8	7	7	38
		6	6	6	7	6	31
4	Ш.О.В.	3	3	3	5	5	19
		3	2	2	5	4	16
5	Б.А.І.	3	4	5	5	5	22
		3	3	4	4	4	18
6	К.І.М.	8	7	8	8	6	37
		6	5	6	4	3	24
7	К.Р.Б.	2	3	2	5	5	17
		2	3	2	4	3	14
8	Г.О.І.	6	6	5	6	3	26
		5	6	4	4	2	21
9	Т.В.М.	3	2	4	4	4	17
		3	2	3	3	4	15
10	Б.Д.І.	8	8	8	7	4	35
		6	6	6	5	3	26
11	В.Р.А.	8	3	8	6	6	31
		6	5	6	4	3	24
12	К.П.А.	2	8	2	7	5	24
		3	3	4	4	4	18
13	П.В.А.	7	8	8	8	6	37
		6	5	6	4	3	24
14	П.В.В.	3	2	3	7	6	21
		3	2	2	5	4	16
15	Т.В.В.	7	7	8	6	5	32
		4	4	4	5	3	20

З показників досліджуваних можна зробити висновок, що у всіх підлітків 15 осіб знизився рівень агресивності, високий рівень склав 5 у чоловік, середній рівень агресивної поведінки склав 10 осіб. Показники переважаючих типів агресії до проведення програми емоційної агресії і само агресії зменшилися у всіх вихованців. Тобто з'явилося вміння знаходитись в балансі з самим собою, з'явилися або зміцнилися механізми захисту «Я». Відповідно знизилася емоційне відчуження при спілкуванні з іншими, почуття підозрливості, ворожості, неприязні і недоброзичливості по відношенню до них. Отже, основна мета даної програми – зниження рівня агресивності підлітків шляхом навчання навичкам адаптивної поведінки виконана. Вихованці отримали навички ефективної міжособистісної

взаємодії, самоконтролю, позитивних моделей поведінки і вміння конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях.

Таким чином, в результаті дослідження досвіду роботи з реабілітації підлітків з девіантною поведінкою закладу ОСГ показало, що процес реабілітації проводиться комплексно як в індивідуальній, так і в груповій формі з урахуванням особливостей кожного підлітка девіантної поведінки. Запропонована фахівцями програма, пройшла випробування на 15 вихованців девіантної поведінки за результатами даного процесу було визначено, що у підлітків знизився рівень агресивності шляхом навчання їх навичкам адаптивної поведінки і не значно, але підвищився рівень самооцінки про що свідчить поява у них вміння знаходитися в світі з самим собою, появи і зміцнення механізмів захисту свого «Я». Дана програма допомогла розвинути її учасникам навички ефективної міжособистісної взаємодії. У підлітків з девіантною поведінкою закладу ОСГ знизилася агресивно-конкурентна позиція, що перешкоджає співпраці з іншими людьми і успішній спільній діяльності.

Підлітки навчилися конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях, що доводить зменшення у них прагнення до домінування в спілкуванні. Стиль мислення підлітків став більш цілісним і образним, вони стали легше вживатися в різні соціальні ролі.

Отже, основна мета даної програми – зниження рівня агресивності підлітків шляхом навчання навичкам адаптивної поведінки виконана. Вихованці отримали навички ефективної міжособистісної взаємодії, самоконтролю, позитивних моделей поведінки і вміння конструктивно діяти в конфліктних ситуаціях.

2.4. Рекомендації соціальним педагогам щодо роботи з вихованцями соціального гуртожитку, що мають девіантну поведінку

Так, для організації соціально-профілактичної роботи з дітьми та підлітками, що мають схильність до різних проявів девіантної поведінки в

умовах соціального гуртожитку, нами були розроблені методичні рекомендації соціальним педагогам щодо врахування особливостей підлітків з девіантною поведінкою:

1. Найважливішим аспектом перед початком роботи з підлітками-девіантами є налаштування соціальним педагогом адекватних стосунків які ґрунтуються на взаємоповазі, довірі, взаєморозумінні та ін. в незалежності від статі та віку вихованця.

2. Під час діагностики особистості необхідним є налаштування дослідження на гуманних засадах, співпраця з вихованцем повинна базуватись на основних принципах, а саме цілеспрямованість, комплексність, прогностичність та головним є врахування статево-вікового періоду.

3. Як і будь яке дослідження, вся інформація яка буде використана та здобута під час роботи є конфіденційною та не підлягає розголошенню. Адже довіра є одним із ключових факторів позитивної роботи, втрата її призведе до погіршення стосунків та зниженню рівня ефективності дослідження.

4. За необхідності обговорювати проблеми з батьками та педагогами, але завжди при згоді вашого вихованця або ж за умови що він вас прохав про це.

5. Робота соціального педагога повинна бути комплексна, вам необхідно пропрацювати не лише з дитиною або ж підлітком, а і з батьками ваших вихованців: адже з'ясувавши всі аспекти особистості ми можемо скласти картину ситуація яка призвела до виникнення девіантної поведінки, а саме сімейні ролі, система покарань та заохочень, гендерно-вікові особливості, авторитарні стосунки в сім'ї і т.д. Також необхідно з'ясувати чи працювали інші спеціалісти з дитиною, та при можливості використати дані які були отримані в різних напрямках дослідження особистості, за необхідності проводити анкетування батьків та викладачів.

6. Одним з головних аспектів є врахування гендерних особливостей при формуванні профілактичної роботи з підлітками девіантної поведінки, для цього необхідно використовувати різні методи. При використанні методу

спостереження необхідним є врахування особливостей мовлення, соціальної поведінки, зміни настрою, та особливості прояву емоційно-вольової сфери.

7. Під час формування профілактичної та корекційної програми для підлітків девіантів також необхідним є врахування гендерних особливостей підлітків що мають прояви девіантної поведінки.

8. Під час роботи соціальний педагог повинен комплексно охоплювати всю проблематику, для цього необхідно організувати співпрацю з службами у справах дітей, центром соціальних служб, правоохоронними органами та управлінням юстиції.

9. Під час роботи соціальному педагогу необхідно розробити план своєї діяльності з дітьми та підлітками з різними проявами девіантної поведінки враховуючи як гендерні так і статево-вікові особливості:

– Виявлення дітей та учнів, схильних до правопорушень, вживання алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин, схильних до бродяжництва та жебрацтва, проявів жорстокості та насилля, які мають проблеми в поведінці, ознаки емоційних розладів, схильні до аутоагресивної, самоушкоджуючої або суїцидальної поведінки та мають труднощі в навчанні і вихованні.

– Визначення причин труднощів дітей та учнів різних категорій "групи ризику", індивідуальна діагностика „важковиховуваних”.

– Корекційно-відновлювальна і розвивальна робота з учнями вищезазначених категорій (індивідуальна /групова).

– Просвітницька робота з педколективом навчального закладу з питань взаємодії педагогів і працівників психологічної служби у профілактиці злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, попередження дитячої безпритульності і бездоглядності, вживання алкоголю, наркотиків та психотропних речовин, важковиховуваності дітей та учнів.

– Просвітницька робота з сім'ями важковиховуваних дітей (консультації, відвідування вдома).

– Взаємодія з адміністрацією навчального закладу у профілактиці негативних явищ у дитячому та учнівському середовищі (рада профілактики, малі педради тощо).

– Взаємодія з інспекцією у справах неповнолітніх, соціальною службою та іншими організаціями з питань профілактики злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, попередження дитячої безпритульності і бездоглядності тощо .

Висновки до другого розділу

Отже, відповідно до встановлених нами завдань до другого розділу, ми спромоглися досягти наступних успіхів, а саме:

Було проведено ряд досліджень, які дали змогу виявити найбільш виражені форми девіації. Як показало дослідження, найбільшими проявами є: девіації у формі агресивності, тютюнопалінні та ін. Важливим аспектом дослідження також були взаємовідносини вихованців соціального гуртожитку, адже було виявлено, що саме міжособистісні відносини відігравали одну з найважливіших ролей у формуванні девіацій вихованців.

Під час проведення дослідження було виявлено чинники, які найбільш сприяли формуванню девіантної поведінки, зважаючи на отримані дані, ми можемо спостерігати, що найбільшого впливу завдають соціальні зв'язки. Також під час проведення анкетування ми мали змогу спостерігати те, що у вихованців соціального гуртожитку досить багато пагубних звичок і під час розмови та проведення занять було зрозуміло, що вони не знаходять це поганим і змінювати це не мають наміру.

Також було виявлено, що вихованці намагаються поводити себе відсторонено, але діляться на "підгрупи" по декілька осіб, де панують свої так би мовити закони поведіння та існування, що визначається замкнутим типом установи.

Однією з особливостей було досліджено самоагресію вихованців і, зважаючи на отримані дані під час дослідження, ми можемо спостерігати, що у підлітків з різними типами девіантної поведінки рівень самоагресії знаходиться на високому або ж вище середнього рівня, на основі чого ми можемо зробити висновок, що девіації в тій чи іншій формі сприяють розвитку неможливості адекватно реагувати на різні зміни в особистості та в житті в цілому, що і в свою чергу має змогу виражатися в різних типах адиктивних патернів.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши наукову літератури, ми дійшли наступних висновків:

По-перше, ми дійшли висновку про те, що формування різних типів девіантної поведінки в умовах соціального гуртожитку є комплексним зв'язком різних явищ. Формування девіантної поведінки залежить як від гендерних особливостей, так і від різних типів соціально-економічного становища того середовища в яке включена особистість, а також одним з головних аспектів є статеве дозрівання та інтимно-особистісні відносини, адже для вихованців соціального гуртожитку характерні різкі зміни в конституції побудови тіла, різкі зміни в залозах внутрішньої секреції, та особливо в кризі вікового періоду, яка таїть в собі різноманітну кількість характерних змін, незрозумілих для особистості, та при неадекватному реагуванні на неї може призвести до різного роду формувань девіацій на ґрунті нерозуміння себе та проявам самоагресії.

Проаналізувавши дане питання, ми бачимо, що необхідно комплексно підходити до розуміння девіації, а також брати до уваги аспект закритості закладу, адже вихованці потрапляють до соціального гуртожитку вже у свідомому віці і перше, з чим вони зіштовхуються, - це нерозуміння того, чому вони знаходяться саме тут, це і посилює фактори виникнення різних типів девіацій.

По-друге, під час проведення дослідження ми зіштовхнулися з різними типами проблем, а саме головним аспектом було встановлення довірливих зв'язків з вихованцями соціального гуртожитку. Адже вихованці, які пройшли адаптацію не так давно, важко піддавалися встановленню довіри, адже люди, які прийшли із зовні, для них становлять так би мовити загрозу. Тому перед проведенням дослідження було досить багато часу присвячено встановленню довірливих зв'язків.

Також однією з особливостей проведення дослідження було те, що підопічні соціального гуртожитку приймали свої проблеми, пов'язані з поганами звичками, але вони не бачили в них нічого поганого, тому

змінюватись вони не мали наміру, що і спричинило різного типу стагнації при формуванні програми корекції та різних профілактичних заходів.

Найбільш виражалися проблеми самоагресії та агресії в цілому, адже ми зіштовхувалися з тим, що вихованці, які перебували в соціальному гуртожитку, мали думки про те, що вони знаходяться тут через те, що погано себе вели, тобто вони самі винні, що тут знаходяться. Досить важко працювати з людьми, які знаходяться начебто в стані апатії по відношенню до себе, ми припустили, що це можна включити до основних чинників формування девіантної поведінки.

Також ми виявили, що деякі вихованці мали прояви девіантної поведінки і до того, як потрапили до соціального гуртожитку, а перебування в даному закладі тільки посилили вплив та закріпили дану поведінку на рівні особистості.

По-третє, зважаючи на отримані дані та на інформацію, яка була оброблена під час опрацювання наукової літератури, ми змогли розробити комплексну програму для зменшення рівня впливу девіантної поведінки на особистість, та зменшити деструктивність по відношенню до оточення та до себе в цілому.

Також було розроблено рекомендації для роботи соціального педагога в умовах соціального гуртожитку з вихованцями, що мають девіантну поведінку, зважаючи на отримані дані та беручи до уваги різні фактори, які сприяють формуванню такої поведінки, методи запобігання, різного типу профілактичні заходи та загальні рекомендації для роботи в таких закладах.

Список використаних джерел

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. С. 208.
3. Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації. *Соціальна психологія*. 2006. № 5. С. 64-69.
4. Бланков А.С. Предупреждение наркомании несовершеннолетних. М.: ВНИИ МВД СССР. 1989. 56 с.
5. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения : монография / М. И. Бобнева, Е. В. Шорохова. М.: Наука, 1978. 312 с.
6. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навч. Посібник. К.: Знання, 2008. 343 с.
7. Богданова О. С. В помощь классным руководителям IV–VIII кл. / О. С. Богданова, Л. И. Катаева, А. И. Шемшурина. М. : Просвещение, 1979. 111 с.
8. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки. К.: МАУП, 2006. 88 с.
9. Быков С.А. Наркомания среди молодежи как показатель дезадаптированности. *Социол. исслед.* 2000. № 4. С. 48-52.
10. Вашека Т. В. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / Т. В. Вашека, О. М. Долгова ; Нац. авіац. ун-т. Київ : НАУ, 2018. 203 с.
11. Вихрущ В. О. Методологія та методика наукового дослідження: навч. посіб. / В. О. Вихрущ, Ю. М. Козловський, Л. І. Ковальчук ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2018. 327 с.
12. Волкова С. В. Ресоциализация подростков с девиантным поведением в системе дополнительного образования : автореферат дис. канд. пед. наук : спец. : 13.00.01 / Светлана Вадимовна Волкова ; Моск. гос. агроинженер. ун-т им. В. П. Горячкина. М., 2007. 19 с.

13. Вольнова Л. М Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посіб. до спецкурсу "Психологія девіацій" для студентів спец. "Соціальна робота" - 2-ге вид. - Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016.
14. Гишинский Я. И. Социология девиантного поведения и социального контроля : учеб. пособие / Я. И. Гишинский, В. С. Афанасьев. СПб.: Санкт-Петербургский филиал ИС РАН. 1993. 254 с.
15. Гонеев А. Д. Основы коррекционной педагогики : учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / А. Д. Гонеев, Н. И. Лифинцева, Н. В. Ялпаева. 3-е издание. М.: Academia, 2004. 272 с.
16. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии. Учеб. пособие для вузов. - М.: Мартис, 1995. 204 с.
17. Денисов І.Г. Біологічні чинники девіантної поведінки та профілактика їх виявлень у вихованні громадської спрямованості у підлітковому віці / І.Г. Денисов. Постметодика. 2002. №7-8 (45-46).
18. Дроздов А.Ю. Агрессивное поведение молодежи в контексте социальной ситуации. Социс. 2003. №4. С. 97.
19. Емельянова Е. В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге . СПб.: Речь. 2008. 336 с.
20. Зелінський А.Ф. Підлітковий вандалізм / А.Ф. Зелінський, М.О. Маршуб // Право України. 2010. № 11.
21. Змановская Е.В. Девиантология: учебное пособие. 3-е издание, испр. и доп. Москва: Академия, 2006. 288 с.
22. Золотова Г.Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх: Курс лекцій. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. 113 с.
23. Иванов В.Н. Девиантное поведение. Причины и масштабы / В.Н. Иванов // Соц.-полит. журн. 1995. №2. С. 47–50.

24. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 256с.
25. Кащенко В.П. Асоціальна поведінка школяра. Питання психології. 2003 . № 5. С. 43.
26. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів: умови, причини, особливості виховання, проблем. родини, профілактика та корекція : навч.-метод. посіб. / Н. В. Квітковська. Миколаїв : Прокопчук Т. Ю., 2010. 239 с.
27. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма / Н. В. Ківенко та ін. Ірпінь : Академія держ. податкової служби України, 2002. 240 с.
28. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками з делінквентною поведінкою. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Наталія Анатоліївна Клішевич. К., 2011. 20 с.
29. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород:Патент, 1998. 195 с.
30. Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки, соціальної роботи / уклад. Л. В. Лохвицька, І. І. Доброскок. –Переяслав-Хмельницький, 2007. 144 с.
31. Кошова І. В. психологія девіантної поведінки : навч. посібник. Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2009. 167 с.
32. Кузьменко В. В. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / Кузьменко В. В., Діса О. В., Шинкаренко І. О. ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. - Дніпро : Біла К. О. вид., 2019. - 67 с.
33. Лазаренко В. І. Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді: дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / Вікторія Іванівна Лазаренко; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. Харків, 2003. 221 с.

34. Линник Л. М. Важковиховувані діти: вплив сімейного середовища. Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково методичний журнал. К., 2003. № 1. С. 93-99.
35. Линник Л. М. Попередження відхилень у поведінці молодших школярів у контексті національного виховання // Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. – Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2002. – Вип. 4. – С. 136-143.
36. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навч. посіб. / В. П. Лютий. – К. : Академія праці і соціальних відносин, 2000. – 50 с.
37. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник / Н. Ю. Максимова. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 439 с.
38. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. – Київ: Либідь, 2011. – 520с.
39. Мартинюк Т. А. Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05 /Т. А. Мартинюк; Державний заклад «Волинський національний педагогічний університет імені Лесі Українки». Луцьк, 2011. 20 с.
40. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие. СПб.: Речь, 2005. 445 с.
41. Наркомания как форма девиантного поведения / под ред. М. Е. Поздняковой. М.: Ин-т социологии РАН, 1997.
42. Немченко С.Г. Девіантна поведінка як чинник порушення життєвої компетенції: актуальність проблеми // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). № 1. Бердянськ: БДПУ, 2005.
43. Немченко С.Г. Портрети девіантних підлітків. Психологічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи:

методичні рекомендації для вчителів, психологів загальноосвітніх шкіл / С. Г. Немченко. Запоріжжя. 2005. 84 с.

44. Оржеховська В. М. Проблема насильства неповнолітніх як гостресоціальне явище . Позакласний час. 2008. № 9. С. 12.

45. Оржеховська В.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. метод. посіб. / В.М. Оржеховська, Т.Є. Федорченко. Черкаси: Вид. Чабаненко, 2008. С. 291-296.

46. Орлова И.Б. Самоубийство – явление социальное. Социол. исслед. 1998. № 8. С. 69.

47. Печенюк А.М. Управление современной школой / А.М. Печенюк, С.П. Машковец. – Хабаровск: Графика, 1996.

48. Попов В.А. Социальные отклонения учащейся молодёжи и педагогические проблемы их предупреждения: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / В.А. Попов. М., 1991.

49. Пособие по организации и работе лечебно-реабилитационного центра для больных алкоголизмом и наркоманией на основе программы «12 шагов». Полтава:TERRA, 2001.

50. Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017. № 741. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2005-%D0%BF#Text>

51. Протопопов А.О., Савельєва Н.М. Проституція як соціально-педагогічна проблема: Монографія/ За аг. Ред.. Н.М. Савельєвої. Полтава: ПДПУ, 2009. 120 с.

52. Психопатологія дитячого та підліткового віку: метод. рекомендації / уклад. В. І. Співак; Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т. Кам'янець-Подільський : [б.в.], 2002. 84 с.

53. Пугач М. Вандалізм - біла пляма в педагогіці й психології. Виховна робота в школі. 2017. № 12. С. 33-35.

54. Пятунин, В. А. Девиантное поведение несовершеннолетних : современные тенденции / В. А. Пятунин. – М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2010. 282 с.
55. Раевская З.Д. Предупреждение отклонений в нравственном поведении детей и подростков: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / З.Д. Раевская. М., 1984.
56. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій / Н.А. Сейко. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002.
57. Сєдих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток: Навч. посібник. – 2- е вид., доп. Київ: Видавничий Дім «слово», 2015. 272 с.
58. Сидорчук М. Волонтерська молодіжна студія як модель формування здорового способу життя дітей та молоді. / Марина Сидорчук // Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. 2010. №4.
59. Скороходова А.С. Вандализм [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nir.ru/Socio/scipubl/sj/sj3-4-99skoro.html>
60. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія /за заг. ред. проф. І. Д.Зверєвої. К. : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
61. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. А.Й. Капської. К.: Центр учбової літератури, 2009.
62. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / за заг. ред. проф. А.Й. Капської. Київ, 2000.
63. Ткач Б. М.. Нейропсихологія девіантної поведінки: монографія / Б. М. Ткач ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - Львів : АТБ, 2018. 417 с.
64. Фрейд З. Психоаналитические этюды. Мн.: «Попурри», 2006. 608с.
65. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціальнопедагогічної діяльності: теорія і практика: монографія / С. Я. Харченко.Луганськ: Альма-матер, 2006. 230 с.

66. Штифурак В. С. Виховна робота з важковиховуваними дітьми:
навчальнометодичний посібник / В. С. Штифурак. Вінниця, 2003. 45 с.

ДОДАТКИ

АНКЕТА

Шановний респондент!

Дайте відповідь, будь ласка, на питання, наведені нижче, з метою отримання інформації про фактори, що впливають на виникнення девіантної поведінки підлітків. Конфіденційність отриманих відповідей гарантується.

1. Ваш вік _____

2. Ваша стать

М __ Ж __

3. Ваша сім'я:

Повна;

Чи не повна

4. Ваше ставлення до дорослих людей:

Ставлюся з повагою;

Негативно, вони завжди всьому повчають;

Важко відповісти

5. Ваше ставлення до братів, сестер:

Споріднені, теплі відносини;

Терпіти їх не можу;

Важко відповісти

6. Ваше ставлення до однолітків:

Легко знаходжу спільну мову;

Ні з ким не спілкуюся;

Важко відповісти.

7. Чи часто ви ображаєтеся на дорослих:

Часто;

Іноді буває;

Зовсім не ображаюся;

Важко відповісти.

8. Чи відвідуєте Ви спортивні секції?

Ні;

Відвідную

9. Вам часто доводиться, пропускати заняття в навчальному закладі?

Зовсім відвідную;

Іноді;

Відвідную;

Важко відповісти

Так

Немає

Важко відповісти

11. Якщо так, то, як часто Ви це робили?

Дуже часто (більше 5 раз)

Часто (від 3 до 5 разів)

Рідко (1 - 2 рази)

Важко відповісти

12. Як Ви вважаєте, чому підлітки йдуть (тікають) з дому? (Можливо два варіанти відповіді)

- Відносини з батьками;
- Відносини з однолітками;
- Люблю гуляти без обмежень
- Інша _____

13. Чи маєте Ви шкідливі звички до (тютюнопаління, алкоголю, наркотиків)

- Ні;
- Маю до _____;
- Важко відповісти

14. Чи маєте Ви правопорушення?

- Ні;
- Так;
- Важко відповісти

15. Чи маєте Ви судимість?

- Ні;
- Так;
- Важко відповісти

16. Хотіли б змінити своє життя?

- Немає
- Так
- Важко відповісти

Дякую за участь!

ТЕСТ - ОПИТУВАЛЬНИК Т. ЛІРІ

Методика Т. Лірі спрямована на діагностику міжособистісних відносин і властивостей особистості, істотних при взаємодії з іншими людьми. При роботі з опитувальником випробовуваний повинен співвіднести кожен з 128 лаконічних характеристик з оцінкою свого «Я».

Опитувальник:

1. Вміє подобатися
2. Справляє враження на оточуючих
3. Вміє розпоряджатися, наказувати
4. Вміє наполягти на своєму
5. Має почуття власної гідності
6. Незалежний
7. Чи здатний сам подбати про себе
8. Чи може проявити байдужість
9. Чи здатний бути суворим
10. Строгий, але справедливий
11. Може бути щирим
12. Критичний до інших
13. Любить поплакатися
14. Часто сумний
15. Чи здатний виявляти недовіру
16. Часто розчаровується
17. Чи здатний бути критичним до себе
18. Чи здатний визнати свою неправоту
19. Охоче підпорядковується
20. Поступливий
21. Вдячний
22. Схильний до наслідування
23. Поважний
24. Той, хто шукає схвалення
25. Здатний до співпраці, взаємодопомоги
26. Прагне ужитися з іншими
27. Доброзичливий
28. Уважний і ласкавий
29. Делікатний
30. Здатний підбадьорювати
31. Чуйний до закликів про допомогу
32. Безкорисливий
33. Здатний викликати захоплення
34. Користується повагою у інших
35. Має талант керівника
36. Любить відповідальність
37. Впевнений в собі
38. Самовпевнений і напористий

39. Діловитий, практичний
40. Любить суперничати
41. Стійкий і крутий, де треба
42. Невблаганний, але неупереджений
43. Дратівливий
44. Відкритий і прямолінійний
45. Не терпить, щоб ним командували
46. Скептичний
47. На нього важко справити враження
48. Образливий, делікатний
49. Легко ніяковіє
50. Невпевнений в собі
51. Поступливий
52. Скромний
53. Часто вдається до допомоги інших
54. Дуже шанує авторитети
55. Охоче приймає поради
56. Довірливий і прагне радувати інших
57. Завжди люб'язний
58. Дорожить думкою оточуючих
59. Комунікабельний і здатний пристосовуватись
60. Сердешний
61. Добрий, вселяє впевненість
62. Ніжний і м'якосердий
63. Любить піклуватися про інших
64. Щедрий
65. Любить давати поради
66. Справляє враження значущості
67. Начальницького-владний
68. Владний
69. Хвалькуватий
70. Пихатий і самовдоволений
71. Думає тільки про себе
72. Хитрий
73. Нетерпимий до помилок інших
74. Розважливий
75. Відвертий
76. Часто недружелюбний
77. Озлоблений
78. Скаржник
79. Ревнивий
80. Довго пам'ятає образи
81. Самобічующий
82. Сором'язливий
83. Безініціативний

84. Лагідний
85. Залежний, несаможиттєвий
86. Любить підкорятися
87. Надає іншим приймати рішення
88. Легко потрапляє в халепу
89. Легко піддається впливу друзів
90. Готовий довіритися кожному
91. Прихильний до всіх без розбору
92. Всім симпатизує
93. Прощає все
94. Переповнений надмірним співчуттям
95. Великодушний і терпимий до недоліків
96. Прагне допомогти кожному
97. Прагне до успіху
98. Чекає захоплення від кожного
99. Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
101. Відноситься до оточуючих з почуттям переваги
102. Марнолюбний
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий
105. Уїдливі, глузливі
106. Злий, жорстокий
107. Часто гнівливий
108. Байдужа, байдужий
109. Злопам'ятний
110. Проникнутий духом протиріччя
111. Упертий
112. Недовірливий і підозрілий
113. Боязкий
114. Сором'язливий
115. Послужливий
116. М'якотілий
117. Майже нікому не перечить
118. Нав'язливий
119. Любить, щоб його опікали
120. Надмірно довірливий
121. Прагне здобути прихильність кожного
122. З усіма погоджується
123. Завжди з усіма дружелюбний
124. Всіх любить
125. Занадто поблажливий до оточуючих
126. Намагається втішити кожного
127. Піклується про інших
128. Псує людей надмірною добротою

Кожен плюс оцінюється в 1 бал. Таким чином, максимальна оцінка рівня -

16 балів.

Обробка результатів:

Октант I: питання 1-4, 33-36, 65-68, 97-100. (Владний - лідируючий).

Октант II: питання 5-8, 37-40, 69-72, 101-104. (Незалежний - домінуючий). Октант III: питання 9-12, 41-44, 73-76, 105-108. (Прямолінійний - агресивний).

Октант IV: питання 13-16, 45-48, 77-80, 109-112. (Недовірливий - скептичний).

Октант V: питання 17-20, 49-52, 81-84, 113-116. (Покірний - сором'язливий). Октант VI: питання 21-24, 53-56, 85-88, 117-120. (Залежний - слухняний).

Октант VII: питання 25-28, 57-60, 89-92, 121-124. (Співпрацює - конвенціональний).

Октант VIII: питання 29-32, 61-64, 93-96, 125-128. (Відповідальний - великодушний).

Додаток В

Тест агресивності опитувальник Л.Г. Почебут

Інструкція. Передбачуваний опитувальник виявляє звичайний стиль поведінки в стресових ситуаціях і особливості пристосування в соціальному середовищі. Необхідно однозначно («так» або «ні») оцінити 40 наведених нижче тверджень.

Опитувальник

1. Під час суперечки я часто підвищую голос.
2. Якщо мене хтось дратує, я можу сказати йому все, що про нього думаю.
3. Якщо мені необхідно буде вдатися до фізичної сили для захисту своїх прав, я, не роздумуючи, зроблю це.
4. Коли я зустрічаю неприємну мені людину, я можу дозволити собі непомітно ущипнути або штовхнути її.
5. Захопившись суперечкою з іншою людиною, я можу вдарити кулаком по столу, щоб привернути до себе увагу або довести свою правоту.
6. Я постійно відчуваю, що інші не поважають мої права.
7. Згадуючи минуле, деколи мені буває прикро за себе.
8. Хоча я і не подаю виду, іноді мене гризе заздрість.
9. Якщо я не схвалюю поведінку своїх знайомих, то я прямо кажу їм про це.
10. У сильному гніві я вживаю міцні вирази, лихословлю.
11. Якщо хто-небудь підніме на мене руку, я постараюся вдарити його першим.
12. Я буваю настільки розлючений, що шпурляю різні предмети.
13. У мене часто виникає потреба переставити в квартирі меблі або повністю змінити її.

14. У спілкуванні з людьми я часто відчуваю себе «пороховою бочкою», яка постійно готова вибухнути.

15. Часом у мене з'являється бажання злісно пожартувати над іншою людиною.

16. Коли я сердитий, то зазвичай похмурий.

17. У розмові з людиною я намагаюся уважно вислухати, не перебиваючи.

18. У молодості у мене часто «свербіли кулаки» і я завжди був готовий пустити їх в хід.

19. Якщо я знаю, що людина навмисно мене штовхнула, то справа може дійти до бійки.

20. Творчий безлад на моєму робочому столі дозволяє мені ефективно працювати.

21. Я пам'ятаю, що бував настільки сердитим, що хапав все, що потрапляло під руку, і ламав.

22. Іноді люди дратують мене тільки однією своєю присутністю.

23. Я часто дивуюся, які приховані причини змушують іншу людину робити мені що-небудь хороше.

24. Якщо мені завдадуть образу, у мене пропаде бажання розмовляти з ким би то не було.

25. Іноді я навмисно кажу гидоти про людину, яку не люблю.

26. Коли я розлючений, я кричу злісною лайкою.

27. У дитинстві я уникав бійок.

28. Я знаю, з якої причини і коли можна кого-небудь вдарити.

29. Коли я розлючений, то можу грюкнути дверима.

30. Мені здається, що оточуючі люди мене не люблять.

31. Я постійно ділюся з іншими своїми почуттями і переживаннями.

32. Дуже часто своїми словами і діями я сам собі наношу шкоду.

33. Коли люди кричать на мене, я відповідаю тим же.

34. Якщо хто-небудь ударить мене першим, я у відповідь вдарю його.

35. Мене дратує, коли предмети лежать не на своєму місці.

36. Якщо мені не вдається полагодити зламанний або порваний предмет, то я в гніві ламаю або рву його остаточно.

37. Інші люди мені завжди здаються процвітаючими.

38. Коли я думаю про дуже неприємному мені людину, я можу мати шалене бажання заподіяти їй зло.

39. Іноді мені здається, що доля зіграла зі мною злий жарт.

40. Якщо хто-небудь поводить себе зі мною не так, як слід, я дуже засмучуюсь з цього приводу.

Обробка результатів і інтерпретація агресивної поведінки за формою прояву поділяється на 5 шкал.

1) Вербальна агресія (ВА) - людина вербально висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, використовує словесні образи.

2) Фізична агресія (ФА) - людина висловлює свою агресію по відношенню до іншої людини із застосуванням фізичної сили.

3) Предметна агресія (ПА) - людина зриває свою агресію на оточуючих предметах.

4) Емоційна агресія (ЕА) - у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недоброзичливістю по відношенню до неї.

5) Самоагресія (СА) - людина не перебуває в мирі та злагоді з собою; у неї відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; вона виявляється беззахисною в агресивному середовищі.

Ключ для обробки тесту

Тип агресії	Номер твердження	
	Так	Ні
ВА	1,2,9,10,25,26,33	17
ФА	1,4,11,1,8,19,28,34	27
ПА	5,12,13,21,29,35,36	20
ЕА	6,14,15,22,30,37,38	23
СА	7,8,16,24,32,39,40	31

Спочатку підсумовуються бали по кожній з п'яти шкал.

Якщо сума балів вище 5, це означає високий ступінь агресивності і низький ступінь адаптивності за шкалою.

Сума балів від 3 до 4 відповідає середньому ступеню агресії і адаптованості.

Сума балів від 0 до 2 означає низький ступінь агресивності і високу ступінь адаптованості за даним типом поведінки. Потім підсумовуються бали за всіма шкалами.

Якщо сума перевищує 25 балів, це означає високий ступінь агресивності людини, його низькі адаптаційні можливості.

Сума балів від 11 до 24 відповідає середньому рівню агресивності і адаптованості.

Сума балів від 0 до 10 означає низький ступінь агресивності і високий ступінь адаптованого поведінки.

Психолого-педагогічна програма «Я і моя поведінка»

Програма реабілітації підлітків з девіантною поведінкою спрямована на психолого - педагогічну корекцію агресії підлітків і підвищення рівень самооцінки. Корекція в рамках програми спрямована на формування конструктивного спілкування, досягнення психологічного розслаблення. Під девіацією (від латинського *deviatio* - ухилення, відхилення), розуміється відступ від принципів і норм моралі і права.

Мета даної програми - зниження рівня агресивності підлітків шляхом навчання навичкам адаптивної поведінки.

Тривалість і структура заняття:

Програма складається з 10 занять. Основний етап передбачає індивідуальну роботу, яка проводиться 2 рази на тиждень протягом терміну реалізації індивідуальної програми реабілітації за результатами тестування. Тривалість одного заняття складає 45 - 50 хвилин. Метою проведення занять є створення довірчих відносини з підлітком девіантної поведінки і корекція даного виду поведінки шляхом застосування психолого - педагогічних методик.

Прогнозовані результати:

До очікуваних результатів можна віднести контроль над проявами агресії у підлітків з девіантною поведінкою, відмова від небажаної поведінки, оцінка соціальної ситуації, розширення продуктивних поведінкових реакцій.

Навчально - тематичний план занять:

Заняття 1

Матеріали: папір, ручка, долоньки з білого паперу (заготовки), окуляри різної форми з різними за кольором стеклами, фотоапарат, плівка, альбом.

Хід заняття: -знайомство -Моє ім'я.

-Чого я чекаю від занять.

-Що мені в собі подобається. привітання

«Сьогодні я схожий на ...(рослина) .. Тому що...."»

Обговорення та встановлення правил, які дозволять створити атмосферу психологічної безпеки.

Інструкція

Ставиться питання: «Які правила ми всі повинні дотримуватися, щоб ми могли відчувати себе тут вільно і безпечно?». Обговорюють запропоновані правила. Пропонуються наступні правила:

-Не перебивати один одного.

-Не засуджувати і не оцінювати себе.

-Говорить тільки про себе, від свого імені.

-Дотримуватися конфіденційності.

-Не пропускати заняття і не запізнюватися на них.

Правила фіксуються на дошці або аркуші ватману.

Вправа «Хто я?» (Міні твір)

Мета: сприяти самоаналізу підлітків, з'ясувати їх вміння визначати свої психологічні характеристики.

Інструкція:

Дайте відповідь на питання: «Хто я?». Напишіть міні-твір.

Зворотній зв'язок: чи виникли труднощі при виконанні, які, як ви з ними справлялися?

Вправа «Ромашка»

Мета: визначити наявність у підлітка комунікативних навичок.

Інструкція:

Кожен підліток отримує, підготовлені «ромашки». Всередині ромашок пропонується написати ті якості людини, які є у підлітка, а на пелюстках - ті якості, які він хотів би в собі розвивати.

Якості від яких хочеться позбутися, підліток повинен написати на зворотному боці ромашки. Далі підліток малює на папері сонечко і ромашка приклеюється на сонечко.

Зворотній зв'язок: розкажіть, що ви відчували (наприклад: радість чи смуток; тепло або холод).

Вправа «Кольоровий світ»

Мета: проаналізувати стан і почуття підлітків. Інструкція:

Перед підлітками набір різних очок з кольоровими стеклами. Пропонується кожному по черзі надіти всі окуляри і подивитися, що змінюється навколо. Потім пропонується вийти на вулицю і зробити фоторепортаж «Кольоровий світ». Для цього підлітки виходять на вулицю, і роблять по одному знімку, що символізує бачення світу через кожні окуляри. Після чого роблять презентацію фоторепортажу. У процесі підготовки презентації, пропонується обговорити, що означають словосполучення: дивитися на світ через рожеві окуляри і через темні окуляри. Презентація фоторепортажу.

Зворотній зв'язок:

- Як змінювався погляд на світ через різні окуляри?

- Через які окуляри світ виглядав більш прийнятним, через які менш?

- Яким був погляд через розбиті окуляри?

- У яких життєвих ситуаціях, які окуляри ми надягаємо? Як від цього залежить наш погляд на життя?

- Чи може людина сама міняти свій погляд на життя?

Завершення занять

Інструкція:

Пропонується всім підліткам відповісти на наступні питання: Що було цікаво і важливо для вас? Що найбільше сподобалося на заняттях? Яке завдання було найскладнішим? Що ви зараз відчуваєте?

Заняття 2

Матеріали: олівці, папір, диктофон, записи спокійних (тихих) і гучних музичних фрагментів, картки з «добрими» і «злими» історіями, фотографії різних емоцій.

Хід заняття

Привітання

«Сьогодні я схожий на ... .. (колір). Тому що....»

Вправа «Голосно і тихо»

Мета: редагування різних станів.

Інструкція:

Підлітку пропонується прослухати спокійні музичні фрагменти, а потім представити і зобразити на аркуші паперу за допомогою олівців кілька речей, що відносяться до поняття «спокійний, тихий». Тепер необхідно прослухати фрагменти з гучною, неспокійною музикою. Уявіть, до яких речей, яким подіям можуть мати відношення ці звуки. Намалюйте кілька зі своїх асоціацій.

Зворотній зв'язок:

-Де і коли ти буваєш тихим, спокійним?

-Де і коли ти буваєш агресивним, неспокійним, голосним?

-Чи повинно щось статися, щоб один стан змінилося на інше?

-Які почуття викликали у тебе спокійні музичні фрагменти, які - неспокійні, гучні?

-Яка музика може тебе заспокоїти, яка викликати агресію і напругу?

-Порівняй дві ваші роботи. Чим вони відрізняються? Що в них спільного?

Вправа «Переписування історії» (з доброї на злу і навпаки).

Мета: сприяння формуванню адаптивної поведінки.

Інструкція:

Ведучий розповідає про те, що світ має двоїстий характер, є день і ночі, чорне й біле, тепло і холод, життя і смерть, добро і зло. Історії, які відображають наш світ, також бувають «добрі» і «злі». У кожного з нас є можливість переписати будь-яку історію, тому, що через людину відбивається подвійність світу. Кожна підліток довільно отримує «добро» чи «злу» історію, яку необхідно змінити. Всі добрі герої повинні стати злими, всі хороші вчинки повинні стати поганими, і навпаки.

Зворотній зв'язок:

-Чи може світ бути тільки добрим або тільки злим?

-Що нам дає дійсність світу?

-Що відбувається з історією (казкою, міфом), якщо вона втрачає двоїстість і стає тільки злою чи тільки доброю?

-Якщо розглядати сюжет як історію життя людини, вона може бути тільки злою чи тільки доброю?

-Що необхідно зробити, щоб змінити свою історію, якщо вона набуває злий характер?

-Чи є люди, що володіють тільки добрими рисами характеру або тільки злими?

-Як вам здається, що таке внутрішня подвійність? Чи може ззовні добра людина переживати сильну агресію і злість всередині і навпаки?

Вправа «Емоційні етюди»

Мета: сприяння реагуванню різних емоційних станів.

Інструкція:

Наводиться розповідь про емоційний світ людини: що таке емоції, для чого вони людині, як вони проявляються. В якості ілюстрацій можна використовувати фотографії, малюнки або мультимедійні сюжети, що відображають різноманіття емоційного світу людей. Щоб збільшити спектр емоцій, необхідно написати на дошці список або розвісити фотографії (малюнки) таким чином, щоб дитина могла їх бачити. Дитина за допомогою пластики і міміки показує якусь емоцію. Потрібно вгадати, що це за емоція. Пропонується музичний фрагмент, що відображає різні емоційні стани. Кожен фрагмент триває 3 хвилини. Завдання дитини – вгадати емоцію і за допомогою міміки або пластичного етюдю показати її. Якщо виникає складність з вгадуванням емоцій, потрібно надати допомогу - трохи зачекавши, показати фотографію або малюнок даної емоції. Зворотній зв'язок:

-Які емоції переживаєш частіше за інших? Які - рідко?

-Що таке емоційний досвід?

-ЧИ впливає емоційний досвід людини на її життя?

-Чи можна змінити життя людини, змінивши її емоційний досвід?

-Які емоції нас найчастіше оточують (вдома, у школі, на вулиці)?

-Як збагатити свій емоційний світ? Що для цього необхідно зробити?

Завершення заняття

Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».

Заняття 3

Матеріали: солоне тісто, гуаш, шматки пресованого картону, стакан для змішування фарби, магнітофон, музичні композиції, папір, фломастери, аркуш із зошита.

Хід заняття

Привітання

«Сьогодні я схожий на ... .. (звіра). Тому що...."»

Міні лекція «Світ емоцій»

Вправа «Малювання рідким солоним тістом»

Мета: гармонізація емоційного стану.

Інструкція:

Дитині пропонується зробити фарбу для малювання своїми руками. Для цього береться ємність для фарби і змішуються інгредієнти в такій послідовності: борошно, сіль, масло, вода, клей, гуаш. Суміш не повинна мати грудочок, тому кожен етап змішування повинен бути інтенсивним, можна коментувати процес змішування, пропонуючи відчутти, як змінюється суміш, що вони відчують. Якщо підліток хоче зробити кілька кольорів, то можна поділити ще не забарвлену суміш в більш дрібні ємності і потім додати гуаш. На етапі виготовлення фарби включається спокійна музика. Вибирається відповідний розмір картону і підліток малює на ньому руками все, що йому захочеться. Малюнків може бути кілька. Підліток презентує

свою роботу, розповідаючи про те, що він намалював, що відчував, як назвав свою роботу.

Вправа «Намалювати свій гнів»

Мета: сприяння формуванню адаптивної поведінки.

Інструкція:

Пропонується зобразити на аркуші паперу, на що схожий гнів.

Зворотній зв'язок:

-Що зображено на малюнку?

-Що відчував, коли малював?

-Чи змінився стан?

Вправа «Лист»

Мета: сприяння формуванню адаптивної поведінки.

Інструкція:

Пропонується написати листа людині, яка викликає злість і активне неприйняття, розказати про емоції від цієї людини і що хоче підліток зробити у відповідь.

Зворотній зв'язок:

-Що хочеться зробити з написаним листом?

-Чи важко було писати?

-Чи змінився стан після написання?

Завершення занять

Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було для вас важливо, цікаво, що сподобалося на занятті».

Заняття 4

Матеріали: пластилін, папір, ручка, картки з картинками (кулак, сонце, подарунок, сльози, зле обличчя, мама, бруд, дощ, торт)

Хід заняття: Привітання:

«Сьогодні я схожий на ... .. (емоцію). Тому що...." Міні лекція «Я - емоційний».

Вправа «Агресивна скульптура» Мета: усвідомлення зовнішнього образу агресивності людини. Інструкція

Пропонується створити агресивну скульптуру. Що тобі не подобається в ній? Хочеш, щоб це агресивне тіло тебе не переслідувало? Зімніть м'який податливий матеріал в грудочку, скачай з нього кульку і обійми його долоньками. Посміхнися.

Вправа «Веселі скоморохи» Мета: формування конструктивного спілкування

Інструкція:

Задумай людини, на якого хоч трохи сердитий, і напиши його ім'я на листочку. Загорни листочок. А тепер уяви, що ти веселий блазень і на площі тобі треба розвеселити народ. Розвесели будь-яким способом. Вийшло?

А тепер розверни листочок і ще раз подумай про цю людину. Так чи сердито ти до нього ставишся. Зроби висновок (дитина повинна прийти до висновку, що сміх знижує рівень агресії).

Вправа «Асоціації» Мета: формування конструктивного спілкування
Інструкція:

Підбери до слова «агресія» і «посмішка» картинки і розклади їх на дві групи. Зворотній зв'язок:

-Що ти відчував, коли працював зі словом «агресія»?

-Які почуття ти відчував, коли бачив слово «посмішка»?

Яке настрої тобі ближче? Який же висновок ти зробиш? завершення занять

Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».

Заняття 5

Матеріали: ватман, портрети, картон для праці, папір, кольорова гофрований папір, атласні стрічки, степлер, скотч, ножиці, клей, фломастери, акварель, кисті.

Хід заняття

Привітання:

«Сьогодні я схожий на ... .. (природне явище). Тому що...."»

Міні лекція «Настрій»

Вправа «метафоричний портрет»

Мета: актуалізація і вираження почуттів, дослідження і зміцнення «Я» - концепції.

Інструкція

Пропонується ряд фотографій (малюнків) за принципом гри в асоціації: «Якби я був рослиною (твариною, книгою, річчю, тощо), то я був би ...». Потім на аркуші ватману, в центрі, підліток клеїть свою реальну фотографію. Навколо неї - асоціативні знімки. Під час обговорення промовляються почуття і думки.

Вправа «Зустріч з драконом»

Мета: відпрацювання негативних станів.

Інструкція

Розповідається про драконів з ілюстраціями власних розповідей міфами, картинками або уривками з фільмів. До сьогоднішнього дня в багатьох східних країнах збереглися ритуали, присвячені дракону. Як правило, це обряд зустрічі дракона і героя. Пропонується провести такий обряд, але для початку потрібно зробити дракона. Для цього з підготовлених матеріалів потрібно зробити велику маску дракона.

Основа маски виготовляється з картону, а потім прикрашається. Коли маска дракона готова, пропонується придумати дракону ім'я, легенду, наділити його якимись властивостями, придумати і розіграти ритуал пожвавлення (що потрібно зробити, щоб дракон ожив?). Цим ритуалом може бути танець, пісня, тощо. Є легенда, що якщо герой слабший духом, ніж дракон, то при зустрічі герой може перетворитися на дракона. Кожен герой в

стародавні часи багато тренував свій дух, щоб зберегти себе при зустрічі з драконом. Підліток-герой повинен сказати дракону: «Я не стану драконом, тому що ... ..», наводячи як доказ свої сильні сторони, ті якості, які дозволяють підлітку в ситуації конфлікту залишатися собою.

Зворотній зв'язок:

-Який дракон живе в кожному з нас?

-Що має відбутися, щоб він ожив?

-Для чого герою необхідно зберегти себе? Чому не можна перетворюватися на дракона?

-Що може допомогти герою зміцнити його дух?

-Як протистояти драконіві, якщо використовувати його стратегії не можна?

-Як можна захиститися, якщо не кусатися, не битися, не лаятися?

Вправа «Намалюй ім'я»

Мета: відпрацювання негативних почуттів.

Інструкція

Пропонується написати на аркуші паперу перелік варіантів імен. Потім з цього списку вибирається те, яке хотілося б намалювати. Підлітку треба намалювати на папері обране ім'я. Це може бути конкретний або абстрактний малюнок.

Зворотній зв'язок:

-Розкажи про те, який варіант імені ти вибрав? Чому?

-Які асоціації з'явилися в процесі роботи? Про що вони тобі говорять?

-Які кольори ти використовував в своєму імені? Чому?

-Що б ти змінив в малюнку імені?

Завершення занять

Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».

Заняття 6

Матеріали: мідний дріт, кусачки, магнітофон, музичні композиції, шматочки дзеркала і кольорового скла, щільний картон, рамка для фотографій, одноразові тарілки, одноразові стакани, пластилін, клей, меблевий силікон будь-якого кольору.

Хід заняття

Привітання

«Сьогодні я схожий на ... .. (дерево). Тому що...."»

Міні лекція «Агресивна поведінка».

Вправа «Дротяна людина».

Мета: сприяння формуванню навички самоврядування.

Інструкція

Пропонується зробити з дроту фігуру людини. Розповісти про те, чим відрізняється від інших. Потім психолог тримаючи в руках дротяну людину, починає керувати нею: піднімати одну руку, згинати тіло, нахилити голову.

Господар дротяної людини повинен повторювати всі ці дії, як дзеркало. Останньою дією дротяна людина повертається в первісний стан.

Зворотній зв'язок:

-Що відображає дротяна людина?

-Що я відчуваю, коли мною маніпулювали?

-Що мені найбільше хотілося зробити в цей момент?

-Що таке самоврядування і самоконтроль? Що необхідно людині, щоб управляти собою?

Вправа «Скульптура стану»

Мета: сприяння формуванню досвіду самоконтролю.

Інструкція

Зараз потрібно зробити з дроту скульптуру свого стану (настрою), придумати назву і легенду (що, звідки, чому).

Презентація свого твору (який настрій відображає, як називається).

Вправа «Нове життя розбитого дзеркала»

Мета: інтеграція негативного досвіду життя.

Інструкція

Підлітку пропонується, використовуючи основу - форму (тарілку, стакан, картон, рамку) і шматочки дзеркала (кольорового і прозорого скла), створити композицію «Нове життя». На форму наноситься пластилін або клей і потім розташовуються шматочки дзеркала і скла. Мозаїка може мати конкретний або абстрактний характер. Зазори між шматочками скла заповнюються меблевим силіконом, надлишки якого забираються дрантям. Можна зазори закрити пластиліном. Придумати до композиції коротку казку, оповідання, вірш.

Презентація своєї композиції.

Зворотній зв'язок:

-Що означає «Нове життя» розбитого дзеркала?

-Буває таке, що щось було рівним і цілим, безповоротно розбилося?

-Що робив в такій ситуації?

-Що необхідно зробити в цій ситуації, щоб почати нове життя?

Завершення занять

Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».

Заняття 7

Матеріали: будь-які сухарики, ємність для соку, апельсини, ніж, паперовий рушник

Хід заняття

Привітання

«Сьогодні я схожий на ... .. (тварина). Тому що....»

Міні лекція «Характер і способи конструктивного спілкування».

Вправа «Я-агресивний?»

Мета: сприяння зниженню вербальної агресії.

Інструкція

Розповідається про те, що багато продуктів при споживанні мають певний звук. Хрусткий звук сухарів для багатьох є дратівливим. Ми, використовуючи сухарі, спробуємо створити ритм. Приймається рішення, який ритм за допомогою сухарів буде ставитись, потім по команді розпочинається ритмічне поїдання сухариків (1 хвилина). Можна поекспериментувати з силою звуку: за сигналом хрустіти дуже голосно або ледь чутно.

Зворотній зв'язок.

Вправа «Мандариновий Джо»

Мета: сприяння зниженню фізичної агресії).

Інструкція

Розповідається історія про те, як кравець врятувався від велетня, перехитривши його. Кравець запропонував велетню вичавити сік з каменю. Велетень не зміг цього зробити, перетворивши своєю неприборканою силою камінь в пісок. Кравець непомітно витягнув з торби шматок м'якого сиру і на очах велетня вичавив акуратненько з нього сік. Підлітку пропонується пограти зі своєю силою. Так, необхідно видавити сік зі свого апельсина в ємність. Але команди будуть не прості. Сила має числове значення: чотири - дуже сильно, три - сильно, два середньо сильно, один - легкий тиск, нуль - відсутність сили. Підліток отримує ємність для соку, апельсин (частину, щоб сік міг вільно витікати). За командою починається тиснення соку. Для початку потрібно зберегти числову послідовність, а потім давати інструкції упереміж, поки сік з апельсина не буде видавлений. Потім відбувається проба соку. Підліткам пропонується випити сік своєї сили, відчувши її на смак.

Зворотній зв'язок.

Вправа «Узяття замку»

Мета: сприяння регулюванню агресії.

Інструкція

Використовуючи одноразові стаканчики, побудувати на стільці або столі замок - піраміду. Злегка надуту повітряну кульку, щоб вийшов маленький м'ячик. Підліток відходить від замка на відстань 10 кроків. За сигналом необхідно «розбомбити» («взяти») замок м'ячиком. Так як м'ячик легкий, не так просто це зробити. З 10 кроків пропонується три спроби. Якщо замок не взято, можна підійти на три кроки і продовжити взяття (знову 3 спроби).

Зворотній зв'язок:

-Що зараз ви відчуваєте?

-Що відчували ви, коли намагалися взяти замок, але м'яч не долітав, або ваш удар був слабенький?

-Скільки спроб зробили ви, перш ніж досягли мети?

-Що вам допомогло досягти мети?

Вправа «недобрі зачини»

Мета: сприяння переорієнтації поведінки.

Інструкція

Пропонується підліткам картки, на яких написані «недобрі» зачини. Зачин - початок історії або казки. «Недобрий» зачин - не дуже гарний початок, в якому є зло, образа, агресія та інші недобрі почуття. Але це тільки початок, а продовження може бути різним. Підліток бере собі довільно одну картку. Його завдання - придумати два варіанти продовження «недоброго» зачину. Один з поганим кінцем, інший з хорошим.

Зворотній зв'язок:

-В чому суть «недоброго» зачину?

--Який варіант продовження зачину придумувати легше - хороший чи поганий?

-А може бути «середній» варіант? Навести приклад на основі цього зачину.

-Якщо розглядати зачин як початок життя людини, початок його життєвої історії, як вам здається, що потрібно робити, щоб отримати позитивне продовження?

Завершення занять.

Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».

Заняття 8

Матеріали: папір, олівці, стільці, дзеркало, ручка, фломастери, папір А3, журнали, ножиці, клей.

Хід заняття

Привітання

«Сьогодні я схожий на ... (одяг). Тому що ... »Міні лекція« Воля »

Вправа «Самоцінність»

Мета: позитивізація «Я» концепції підлітка.

Інструкція

Кожен з нас являє собою цінність. Ми відрізняємося один від одного своєю індивідуальністю, особистими досягненнями, цілями та іншим. Про свою цінність ми дізнаємося від інших людей. Зараз необхідно буде взяти аркуш паперу і в центрі намалювати коло, в якому написати букву «Я». Тепер навколо цієї букви треба намалювати стільки кружечків, скільки захочеш, а в них написати імена тих людей, які говорили про індивідуальність і цінності. Від кожного кружечка до свого «Я» треба провести стрілки.

Використовуватись для цього мають різні кольори, щоб передати почуття. Далі потрібно згадати, що говорили всі ці люди, і коротко написати поряд зі стрілками, спрямованими від них. Виходить карта самоцінності. Її треба пожвавити. Треба сісти на стілець в центрі класу. Навколо поставити стільці так, як намальовані кружечки на карті. Психолог по черзі буде сидати на ці стільці, зображувати людину, чие ім'я написано в гуртку, і говорити фразу, що йде до тебе від цієї людини. Задача - відчутти свою цінність.

Зворотній зв'язок:

-Що таке самоцінність?

-Як ти позначив стрілки, що йдуть від інших до тебе, і чому?

-Опиши свої почуття, коли ти сидів на стільці і слухав, що говорили про твою цінності різні люди?

Вправа «По той бік дзеркала»

Мета: актуалізація образу Я.

Інструкція

Підлітку пропонується подивитися на себе в дзеркало. Кого він там бачить? Що це за людина? Що він любить чи не любить? Чим відрізняється від інших? Якими рисами володіє? До чого прагне? На аркуші паперу необхідно скласти портрет того, хто знаходиться в Задзеркаллі. Цей портрет повинен з точністю до навпаки відрізнятися від реального портрета підлітка, який він склав, дивлячись в дзеркало. Потім представляється портрет реального і дзеркального.

Зворотній зв'язок:

У чому відмінності реального і дзеркального портретів?

-Що для тебе є Задзеркалля? Чим світ Задзеркалля відрізняється від твого реального світу?

-Хто з відомих тобі героїв книг або фільмів подорожував через дзеркало? Для чого він це робив?

-Що дає людині подорож в своє Задзеркалля?

-Про що б ти хотів запитати дзеркало, якби воно було чарівним?

Вправа «Злий - добрий світ»

Мета: позитивізація образу «Я».

Інструкція

Розповідається про подвійність світу, про те, що в світі є доброго і злого. Потім пропонується відправитися в подорож, яка буде індивідуальною. Спочатку - в злий світ, а потім – в добрий. Для цього підліток повинен придумати собі ім'я.

В якості кого він відправиться в подорож? Яка мета подорожі? Для чого герою потрібно потрапити спочатку в злий світ, а потім – в добрий? Що треба зрозуміти чи знайти? На яке питання отримати відповідь? Використовуючи образотворчі матеріали, зробити символ героя, символ свого імені в цій подорожі. Він не має бути великим і складним у виготовленні. Крім того, психолог просить намалювати на окремому листку, а потім вирізати три предмети. Вони повинні допомогти герою досягти мети, проходячи через світи Зла і Добра. Це те, що він візьме з собою в подорож. Підліток разом з психологом, взявши в руки свої символи і предмети - помічники, відправляються на вулицю. Психолог говорить: «Ліва сторона газону - це світ Зла, права - світ Добра. У нас є 40 хвилин: 20 хвилин на один світ і 20 хвилин на інший. Наше завдання, потрапивши в світ Зла, побачити все зле, не помічаючи доброго (бруд, злих людей, дітей, що плачуть, поламани дерева, вибиті газони). Крім того, вирішити ті завдання, які ставив собі наш герой. Можна користуватися помічниками. Потім також чинимо зі світом Добра. Потрібно побачити якомога більше доброго

(посмішки, квіти, любов, чистоту). Відповісти на питання: для чого потрібно пройти через світ Добра.

Постаратися запам'ятати, що побачив в обох світах.

Зворотній зв'язок:

-Який образ ти вибрав для подорожі? Чому?

- Якою є мета подорожі твого героя? Для чого відправився в подорож?

-Для чого герою потрібно було пройти в світ Зла? Як це пов'язано з його метою?

-З яким злом герой зустрівся на шляху? Що допомогло йому?

-Що добре герой дізнався? Що це йому дало?

-Які результати подорожі? Чи досяг герой своєї мети?

-В яких життєвих ситуаціях наш світ ділиться на Злий і Добрий?

-Що може допомогти впоратися зі злом в реальному житті? Звідки чекати допомоги?

-Що необхідно робити, щоб жити в Доброму світі?

Колаж «Великі люди, що носили моє ім'я»

Мета: позитивізації образу «Я».

Інструкція

Психолог просить підлітка на аркуші паперу скласти список людей, які одягали його ім'я. Використовуючи журнали, фотографії скласти колаж. Центром колажу може стати власна фотографія.

Обговорення:

-Що означає твоє ім'я? Як воно перекладається?

-Які схожі якості об'єднують усіх людей, що носили твоє ім'я?

-Хто з тих великих людей, яких ти згадав, найближче для тебе? Чому?

-Як твій характер відповідає твоєму імені?

Завершення занять. Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».

Заняття 9

Матеріали: папір, олівці, пластилін. хід заняття

Привітання.

«Сьогодні я схожий на ... .. (іграшку). Тому що...."»

Міні лекція «Спілкування».

Вправа «Маленький принц»

Мета: усвідомлення цінності і унікальності внутрішнього світу своїх почуттів і емоцій).

Інструкція

Уяви себе Маленьким Принцом, що має свою власну планету. Намалюй свою планету. Обговорення:

-Хто може прилетіти на цю планету? Кого ти запросиш і навіщо?

-Хто живе завжди на цій планеті?

-Для кого завжди двері в твою планету відкриті? Чому?

-А перед ким тобі хочеться замкнути двері на всі засуви? Чому?

Вправа «Звуки природи»

Мета: усвідомлення цінності і унікальності внутрішнього світу своїх почуттів і емоцій)

Інструкція

Підліток слухає музику «Звуки природи» (шум моря, дощу, грози, вогню) закривши очі. Після прослуховування музики малює картину вражень від почутих звуків. Саме картина повинна розкрити внутрішній світ.

Вправа «Створення скульптури себе»

Мета: усвідомлення цінності і унікальності внутрішнього світу своїх почуттів і емоцій.

Інструкція

Пропонується зліпити дві фігурки: одну, яка зображує «зсередини», іншу - «зовні» - як бачать інші люди. Пояснити.

Завершення занять. Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».

Заняття 10

Матеріали: папір, ручка, кольоровий картон, зв'язка ключів. хід заняття привітання

«Сьогодні я схожий на ... .. (шкільний предмет). Тому що....»

Вправа «Самоаналіз»

Мета: навчити дитину способам самоаналізу.

Інструкція

Чистий аркуш паперу ділиться навпіл. Зліва - місце для позитивних якостей. Праворуч - для негативних. Запропонувати дитині виявити свої сильні і слабкі сторони. Попросити більше зосередитися на перевагах. Обговорити ситуацію «Я був - я став»

Малюнок «Підсумок»

Інструкція

Підлітку пропонується намалювати на чистому аркуші паперу себе в ситуації: «Я зараз». Зображення прокоментувати.

Вправа «Ключі»

Інструкція

Підлітку пропонується скористатися ключами.

1 ключ вказує на цілі і наявність їх у підлітка. Якщо він візьме цей ключ - що він хоче в своєму житті досягти або змінити.

2 ключ вказує на те, що ми «замикаємо на ключ». Якщо підліток вказує на цей ключ - що саме хоче закрити в житті.

3 ключ вказує, що ми прагнемо «відкрити що - щось нове ключем, йдемо в світ нового». У такому разі потрібно дізнатися що саме підліток хоче дізнатися нового.

Завершення занять

Отримання зворотнього зв'язку. Відповідь на питання: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті».